

KERESZTÉNY MAGVETŐ

keljes

KIADJA:
AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG.

SZERKESZTIK:
VÁRI ALBERT és P. SZENTMÁRTONI KÁLMÁN

TARTALOM:

	Lap
Vári Albert: A „Keresztény Magvető” (XV. évfolyam külsőben)	1
Dr. Boros György: Agh István püspök élete tekintettel külföldi tanulására, tanári és irodalmi munkásságára. (I. közlemény)	13
Az Unitárius Irodalmi Társaság közgyűlése	24
a) Dr. Ferenczy Géza: Elnöki megnyitó	24
b) P. Szentmártoni Kálmán: Főtitkári jelentés	27
Ürmösi Károly: Emlékezés Berde Mózsárol	32
V. Nagy Dénes: A jó pap képe	36
Dr. Elekes Dénes (nekrolog)	44
Dr. Pázsint Mihály (nekrolog)	45
József Lajos (nekrolog)	46
Irodalom	47
Különfélék	48

KX. ÉVF.

1 9 3 8.

1. FÜZET.

Tipografia „Pallas” Cluj, Strada Vlăhujă 3.

Cenzurat

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb
3 iv tartalommal.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Evégre közöl hittani, bölcséleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A lap szellemi részét illető minden közlemény Vári Albert tanár címére küldendő. (Cluj, Unitárius Kollégium.)

Előfizetési ára egész évre Romániában 200 lej. Magyarországon 8 P., mely összeg Budapesten az Országos Központi Hitelszövetkezethél (V., Nádor ucca 22 sz.) levő folyószámlánkra befizelhető. Pártoló-díj egész évre: 300 lej, mely összeg Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, az U. I. T. pénztárnoka címére küldendő (Cluj, Unitárius Kollégium).

Alapítóknak, akik 3000 lejt fizetnek, díjmentesen küldjük a folyóiratot.

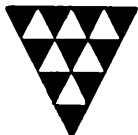
KERESZTÉNY MAGVETŐ

AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTÉK:
VARI ALBERT és P. SZENTMÁRTONI KÁLMÁN

LXX. KÖTET.

1938. ÉVFOLYAM.

KOLOZSVÁR,
Tipografia „Pallas” könyvnyomda, Str. Vlăhuța No. 3.
1938.

TARTALOM.

1. Hittani és bölcseleti dolgozatok.

	Oldal
Vallás és kultúra, Vári Albert — — — — —	53
Laotse bölcseleti gondolatai. Dr. Gyulai Zoltán — — — —	69
Kereszténység és unitarizmus. Vári Albert — — — — —	101
Az akarat szabadságáról. Dr. Gál Kelemen — — 110, 155,	238
Jézus alakja a mai Biblia-kritika tükrében és a XX. század sza- badelvű unitárius felfogása szerint. Lőrinczy Géza —	120
Fizikai világ és szellemiség. Dr. Gyulai Zoltán — — — —	172
Madách metafizikai világnézete lírájában. Vörös István — —	187
Intelligencia. (Meditáció) Vári Albert — — — — —	229
A „másvilág“ és az Uj-szövetség. Zoltán Sándor — — —	249

2. Életiratok, történelmiak.

A „Keresztény Magvető“ a 70-ik évfolyam küszöbén — —	1
Agh István püspök élete tekintettel külföldi tanulására, tanári és irodalmi munkásságára. Dr. Boros György — — 13,	81
Elnöki megnyitó az U. I. T. közgyűlésében. Dr. Ferenczy Géza	24
Főtítkári jelentés. P. Szentmártoni Kálmán — — — — —	27
Emlékezés Berde Mózsáról. Ürmösi Károly — — — — —	31
Dr. Elekes Dénes (nekrológ) (ma) — — — — —	44
Dr. Pázsint Mihály (nekrológ) k. i. — — — — —	45
József Lajos. (nekrológ) — — — — —	46
Az UrvacSORA. Zoltán Sándor — — — — — 59,	129
Jakab Elek. P. Szentmártoni Kálmán — — — — —	85
Péter Sándor. (nekrológ) Vári Albert — — — — —	89
Lázadás a civilizáció ellen. T. Gy. dr. — — — — —	91
Megjegyzések Herepei Jánosnak Szenczi Molnár Albert ha- lála idejéről szóló cikkére. Dr. Zoványi Jenő — — —	93
Nagyernyei Kelemen Lajos. P. Szentmártoni Kálmán — —	136
Blandrata György (halála 150 éves évfordulójára). Benczédi Pál — — — — —	140
Dr. Iván László—Keresztély Lajos—Dr. Kecskeméthy István	143
Alapító levél. Dr. Ferenczy Géza — — — — —	149
Egy szomorú történelmi évforduló. Benczédi Pál — — —	163

Tartalom.

	Oldal
Az Unitárius Irodalmi Társaság közgyűlése. P. Szentmártoni Kálmán — — — — —	198
Gondolatok a Zsinati Főtanácsról. P. Szentmártoni Kálmán	204
Emlékezés Ferencz József püspökre. Kovács Lajos — — —	206
Dr. Boros Györgyné emlékezete. Vári Albert — — — — —	212
Tartsafalvi Dr. Pálffy Ferenc. Gvidó Béla — — — — —	215
Deésfalvi Pataky Sándor. Gvidó Béla — — — — —	217
Ürmösi Károlyné (nekrológ) V. A. — — — — —	218
Dobai István (nekrológ) V. A. — — — — —	219
Fazakas Béla. (nekrológ) V. A. — — — — —	220
Báthory István király. P. Szentmártoni Kálmán — — — — —	232
Köszöntő a Berde-serleggel. Pálffy László — — — — —	263

3. Nevelés- és oktatásügyiek.

Az anya szerepe a gyermeknevelésben családi-, faji-, nemzeti- és általános emberi szempontból. Ütőné, Os-váth Róza — — — — —	266

4. Egyházi élet.

A jó pap képe. V. Nagy Dénes — — — — —	36
Pályázati hirdetés — — — — —	76
Főgondnoki lemondás. Dr. F—a. — — — — —	77
Dr. Varga Béla püspök beszéde — — — — —	150

5. Költemények.

Az én lelkem. Dobai István — — — — —	186
Borongás. Ürmösi Károlyné — — — — —	186
Vasárnap a kórházban. Ürmösi Károlyné — — — — —	237

6. Irodalom.

Grycz—Smilowsky Károly: Kosmos—Religion Humanitát. Ism. Ferencz József 47. — Dr. Austerlitz Vilmos: „A tulvilági életről.“ Ism. 95. — Az I. G. Duca-i unitárius főgimn. értesítője az 1936—37. isk. évről. Ism. Sz. K. 145. — S. Nagy László: „A Duna ígérete“. Főtítkár 145. — Vásárhelyi János: „A református keresztyén imádságos könyve.“ Ism. 221. — Wilbur Morse Earl:

„A mi unitárius örökségünk“. Ism. 221. — Teológiai Akadémiánk 1937—38. évi Értesítője. Ism. 223. — Pacific Unitarian School for the Ministry Berkeley 1937—38. évi Értesítője. 223. — „Utazás Palesztinában“. Ism. 271. — Dr. Gyulai Zoltán: Fizikai Világ és szellemiség. Ism. 271. — Vári Albert: Kereszténység és unitarizmus. Ism. 271.

7. Különfélék.

Olvasóinkhoz. 48, 146, 272. — Egyházi Főtanácsi ülések. Sz. K. 48. — Az egyetemes unitárius lelkész kör közgyűlése. ab. 50. — Kik lesznek a nyári angol látogatók. Bodor András. 50 — Zsidó hallgatók az unitárius teológián. Bodor András. 51. — Két érdekes mozgalom. Bodor András. 51. — „The Chechoslovak Church“. Bodor András. 51. — Az Erdélyi Unitárius Egyház Története Angliában. Bodor András. 52. — A legújabb hitvallás. 96. — Az I. G. Duca-írógimn. felső tagozatának fenntartását vállalta az egyház. p. s. 96. — A világ bibliái. 96. — Schopenhauer. 97. — Unitárius küzdelem. 97. — Középiskolai reformok. 98. — Mi a kereszténység. 98. — A tegnap és a holnap embere. 98. — Unitárius volt-e Newton. b. gy. 98. Gyász hírek. 100, 227, 276. Egyházunk és az új alkotmány-törvény. 146. — Lelkeszi kongrua. 146. — Két új doktor. 147. — Amerikai vendégünk. 147. — Missziós kirándulás a Mezőségen. Kiss Zoltán. 147. — Dr. Varga Béla püspök megerősítése. 148. — A Bors Mihály hagyaték ügye. 148. — Új unitárius egyházköztség. 148. — Eucharisztia. 148. — A vasárnapi munkaszünet. 224. — A nők egyházi munkája. 224. Irányelvek a kisebbségek életét érintő kérdésekben. 224. — Beiratkozások tanintézeteinkbe. 226. — Tanérvnyitás a teológián. 226. — Új doktor. 227. — Felhívás. 227. — Körlevél. Dr. Varga Béla. 272. — November 15. 273. — Dr. Elekes Dénes emléktünnepély. Murvay Samu. 273. Szabad a testületi gyűlések és vallásos összejövetelek tartása. 274. — Kötelező társadalmi szolgálat. 275. — Mit olvasson a nép? 275. — „A General Assembly Council Meeting Benedek Gyula. 275. — Háboruellenes Egyesült Front. Benedek Gyula. 276. — Keresztény Diákok Világszövetsége. Benedek Gyula. 276.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LXX ÉVF. 1938.

JANUÁR—FEBRUÁR

1. FÜZET.

A „Keresztény Magvető“.

(A hetvenedik évfolyam küszöbén).

Az osztrák abszolutizmus minden magyar érzést elnyomni és minden magyar intézményt megsemmisíteni akaró súlyos megpróbáltatásai termelték ki a „Keresztény Magvető“ gondolatát. Már 11 év óta folyt a kiméretlen harc, amely egy nemzet életgyökerét támadta meg. Nem volt semmi szent előtte. A jogot és szabadságot lábbal tiporta. Egyház és iskola ellen fegyvert fogott, ha az a nemzeti öntudat melegágya volt. Önkényes rendeletek forgatták fel a törvényes és alkotmányos intézkedéseket és intézményeket. A küzdelem súlypontja a protestánsok ellen irányult elsősorban; mert ők voltak a nemzeti szellem éberebb őrállói, a szabadság bátrabb-lelkű védelmezői. A cél tiszta és világos volt: az anyagiilag, szellemileg és erkölcsileg letört nemzetet az osztrák szolgaság igájába hajtani.

Azonban az isteni gondviselés másképpen intézkedett. Az elnyomatás annál inkább fölébresztette az élet vágyát. A szolgaságban új erőre kapott a szabadság reménye. A törvénytelen ségek hosszú sorozata szülte a törvények megbecsülését. Erős ellenzéki szellem hozta forrongásba az egész nemzetet, amelyről azt hitték, hogy dermedten és téllenül nézi és eltűri a korbácsütéseket. Beteljesült az a régi igazság, hogy a szenvedések és megpróbáltatások termelik ki a legbecsesebb lelki értékeket.

Mivel a gyűlésezések szüneteltek, irodalmi téren keresték meg egymás között a lelki kapcsolatokat. A protestánsok jártak elől ezen a téren is. Így született meg Pesten 1857 ben a Prot. Teol. könyvtár. Ugyanazon évben a „Sárospataki Füzetek.“ A következő évben Ballagi Mór megalapítja a „Prot. Egyh. és Isk. Lap“-ot, Révész Bálint a debreceni „Egyh. Könyvtár“-t. Fördös Lajos a „Kecskeméti Prot. Közlönyt.“ De Erdély sem maradt el a nemes versenyben. Kolozsvár valóságos irodalmi központ lett. A

„Kolozsvári Közlöny“ s az 1859-ben megalakult Erdélyi Múzeum évkönyvei lettek az erdélyi gazdasági társadalmi és tudományos élet szószólói. Ebben az irodalmi fellendülésben, — hogy másokat ne említek — a mieink közül vezető szerepet vittek: Berde Áron, Nagyajtai Kovács István, Kővári László, Brassai Sámuel.

Ebben az irodalmi légkörben született meg egy unitárius irodalmi közlöny gondolata Nagy Lajosnak, a kolozsvári főgimnázium tanárának a lelkében. Azonban, amíg az ige testet öltött, addig sok tárgyaláson, tervezgetésen ment keresztül. Jakab Elek, aki az alapító körnek egyik legálisabb tagja volt, igen érdekesen írta meg az alapítás történetét.¹ Kolozsvárt a Nagy Lajos lakásán a régi Molnos-féle tanári lakásban gyűltek össze 1861-ben a tanárok, papok, a buzgó egyházi tanácsosok és írók, köztük Kriza, Brassai, Mikó Lőrinc, Kővári László, Berde Áron, Kovács Antal, Nagy Lajos és Jakab Elek. A történetíró megjegyzése szerint, „ez az első eset volt, hogy az unitáriusok nem consistoriumba, nem egyházi ügyben tanácskozni gyűljenek össze.“ Miután a püspök előadta a tervet s választa a célt, megindult a tanácskozás. Mint minden új kezdeményezésnél, itt is kétféle nézet alakult ki. Voltak, akik lelkesültek a gondolatért s kifejtették, hogy számunk csekély voltát szellemi munkával kell megsokszoroznunk. Igyekezni kell a hivek műveltségi színvonalát ez uton is emelni, ami csak fokozza az erkölcsi erőt. A nyelvnek és tudománynak a művelése nagy szolgálatot tesz a nemzetnek, ami jótékony hatással van az egyházra is. Minél hatékonyabb életjelt kell adnunk magunkról.

De voltak, akik kétségeskedtek. Ezek így gondolkoztak: kevesen vagyunk. Nincs elég írónk, sem pénzünk. Olvasóközönségünk is kevés. Ha megkezdjük is, de folytatni nem tudjuk. Jobb hallgatnunk, mint a nyilvános szereplés által magunkra és hiányainkra vonni a figyelmet. Várjunk, amíg jobban megerősödünk stb.

A másfél óráig tartó vita eredménye az lett, hogy elhatározták, hogy midenképpen „kísérletet“ tesznek egy folyóirat kiadásával. Kriza János adta a „Keresztény Magvető“ címet. Első szerkesztői lettek: Kriza János és Nagy Lajos. Eredetileg egyházi beszédek

¹ L. Keresztény Magvető XXV. évf. 34 s. köv. 1.

és imádságok közlése volt tervbe véve; de Jakab Elek sürgetésére jeles unitáriusok életrajzát is felvenni határozták.

Ilyen előkészületek után jelent meg 1861-ben egyszerre az I. kötet, s így folyóiratunk Erdély legrégebb magyar tudományos folyóirata. Két főrészből állott, u. m.: I. *Gyakorlati* lelkészet körébe vágó dolgozatok. (Eredeti és fordított egyházi beszédek, könyörgések és ágendák.) II. *Függelék*, amelybe az életrajzok mellé iskolaügyi kérdések megtárgyalását vették be a szerkesztők s *Különfélék* címen hazai és külföldi hírek közlésével gazdagították. Az előszóban még behatóbban kifejtik a célt, amelynek érdekében a vállalat megindult. Azt nem csak úgy mutatják be, mint amely egy régen táplált „szükségérzetet“ van hivatva kielégíteni, hanem mint „isteni ujjmutatást arra, hogy amit eddig inkább csak a ránk bizott szűkebb munkakörben az *élő szó* s példaadás által tevének: a keresztény eszmék s általában az erkölcsileg Szép, Jó és Igaz magvainak vetését és fejlesztését az állandóbb írás által szélesebb körben is eszközteni s magánerőink egyesítése által egymást s egész egyházközönségünket építeni és erősíteni ügyekezni.“ Ezt a célt kívánta szolgálni már az I. kötet, melyben a gyakorlati egyházi dolgozatok mellett Jakab Elek tollából megjelent Szent-Ábrahámi Mihály életrajza arcképpel. Ferencz József Tagart Edward életrajzát fordította le angolból, míg Kovácsi Antal és Braszai iskolaügyi kérdéseket tárgyalnak. Terjedelme 15 iv.

A következő 1862 ik évben a II-ik kötet is megjelent. A szerkesztők ugyanazok. A beosztásban az a változás van, hogy a „Függelék“ helyett a második rovat „Tárcza“ nevet kapott. Ebben is eredeti és fordított gyakorlati egyházi dolgozatok vannak. A Tárcza rovatban jön János Zsigmond életrajza arcképpel Jakab Elektől. Ugyanitt kezdi meg Buzogány Áron „Külföldi Szemle“ címen azoknak a szabadirányu törekvéseknek ismertetését, amelyek olyan széles látókört nyitottak éveken keresztül az olvasók előtt. Ebben a kötetben Anglia, Francia-, Németország, Amerika, Kelet-India és Ausztrália szabadirányu egyházi mozgalmait ismertette. Terjedelme 20 iv.

A folyóirat két első kötete nem remélt fogadtatásban részesült. A 2 forintos előfizetés mellett az előfizetők száma 400 on felül volt. Egy csapásra „író- és olvasóközönséget, irodalmi hitelt és jó nevet“ teremtett — mondja Jakab Elek. Azonban mégis kétségessé vált a vállalat további sorsa. Legalább egyelőre szünet

állott be a további megjelenésben. Négy éven keresztül pihent az ügy. Azonban 1866-ban a Jakab Elek lelkesedése és agitációja felébresztette az alvó gyermeket. Azok, akik fenntartását minden áron óhajtották, szorosabb egyezségekre léptek. Az egyezés aláírói: Kriza János, Ferencz József, Buzogány Áron, Jakab Elek, Marosi Gergely és Pap Mózes. Nagy Lajos, akitől az eszme származott s aki az első két kötet egyik szerkesztője volt, nincsen az aláírók között. Az aláírók megállapodtak abban, hogy legalább 15 ives kötetekben, időhöz nem kötve, füzetenként folytatják a további kiadást. Öt kötet kiadása előtt az alapítókör fel nem bomlik. A szerkesztést a tagok kettenként rendre végzik. A szerkesztőkön kívül fizetést senki sem kap. Az írók csak tiszteletpéldányra számíthatnak. Ha haszon lesz, azt a következő kötet kiadásaira fordítják. A tartalomról közös megállapodással határoznak. A többség véleményének magát mindenki alávetni köteles. A szavazatok egyenlősége esetén annak a résznek a felfogása lesz a határozat, amelyben „időkorra a legéltesebb tag“ van. A vállalat közös tulajdon, s az érte hozandó fáradság és áldozat is az, de a belőle származó „becsület és erkölcsi haszon az unitárius hitközségünké.“ Ezt az alapító levelet Jakab Elek a püspökhöz küldötte egy irat kíséretében, amelyben arra kérte, hogy az ifjabb tanári nemzedéket is igyekezzenek az ügynek megnyerni, ami a legkomolyabb formában meg is történt.

A tulajdonjog kérdését illetőleg némi zavar és kétely merült fel a köztudatban. Talán éppen ez volt az oka annak, hogy a vállalat négy évig szünetelt. Ezt az akadályt úgy hártották el, hogy Nagy Lajos az első két kötet társszerkesztője és kiadója egy „Nyilatkozatot“ adott, amelyben a szerkesztésről és kiadásról s ezzel együtt „a vállalat iránt létezett vagy lehető minden jogáról egy a multra, mint a jövőre nézve“ lemondott, de szolgálatait a közügy érdekében jövőre is felajánlotta.

Ezzel a nyilatkozattal a „Keresztény Magvető“ az alapító-kör közös tulajdona lett, melyet — Jakab E. szerint — közakarattal és erőegyesüléssel véd, simogat és gyarapít minden jó unitárius, benne saját közlönyét, szelleme alkotását s hangkifejezését látja.

Ilyen előkészületek mellett vették fel az elejtett fonalat az újonnan választott szerkesztők: Buzogány Áron és Ferencz József, s 1867-ben kiadták a III-ik kötetet 18 iv terjedelemben. Az előszóban bejelentik, hogy a cél most is ugyanaz, ami a két első

kötetnél volt. A kivitelben az a változás történik, hogy míg a két első kötetnél a főszó a gyakorlati lelkészi dolgozatokra volt helyezve, most az egyensúlyt helyreállítják az által, hogy a történelmi, iskolai és nevelési dolgozatoknak is megfelelő teret engednek. Ennek megfelelően ebben a kötetben nincsen meg a dolgozatoknak az a kettős csoportosítása, ami a két első kötetben volt, hanem a gyakorlati lekipásztori és egyetemes közművelődési dolgozatok egymás mellett egyesesen fordulnak elő úgy, hogy mindjárt a kötetet Jakab Elektől a Fejér Márton életrajzával kezdődik. Ezt az új beosztást a szerkesztők így okolják meg: „Ezzel is mintegy jelképezni akartuk azt a bőséges viszonyt, mely egyházunkban a papi s ugynevezett világi elem között fennáll, s fenn is kell, hogy álljon, mert egyházunkat nem egy osztály, hanem a hívők egész serege teszi, az istenes élet köre az, mely mindnyájunknak édes otthonunk. Ennek megfelelően ebben a kötetben a következő két rovat van. 1. Önálló dolgozatok. 2. Különbözők.

A IV. kötet szerkesztői ugyanazok; tartalmi beosztása teljesen megfelelő a III-ik kötet beosztásának. Terjedelme is ugyanaz. Közben akadtak egyes protestáns testvérek, akiknek kifogása volt a címben használt „keresztény“ szó leírása ellen, azt hozván fel okul, hogy az unitáriusok a protestánsok által használt „keresztény“ szó helyett a katolikusok által használt „keresztény“ formát használják. E kifogásra Kriza szinte tréfásan a következőképpen adta meg a választ: A vállalatot sem ellenszenv, sem rokonszenv nem vezette a szó használatában, hanem a nagyobb elterjedés és jobb hangzás indította arra, hogy a christianus-ból alakított két szóalak közül a „keresztény“ szót használják. A „keresztény“ alakot a magyar írók egy része inkább a szláv „krestján“ után vette fel. Az általános magyar s különösen a székely néprajzi kiejtés tekintve is helyesebb a keresztény-alak használata. Hiszen a Keresztély tulajdonnév is a christianusból származik, s még sem mond senki helyette Keresztély-t. De e kérdésben a legnagyobb tekintély a szokás. Ez pedig a „keresztény“ szónak ad igazat; mert amíg a papok és írók százai vagy ezrei az irodalmi szokást követve keresztény-t vagy keresztény-t használnak, addig a nép milliói a keresztény kiejtési módot használják, minek az az előnye is megvan, hogy tisztán és folyékonyan simulhat a képzőkhöz és ragókhöz. Ez a szóalak tehát csak annyiban katolikus eredetű, amennyiben a katolikus szó egyetemes jelent, de semmi köze

nincsen a kereszthez. Különbözik az akadémia nagy szótárának szerkesztői is abban a meggyőződésben vannak, hogy a közbeszédben és irodalomban egyaránt a keresztény alak lesz általánossá. Ennek alapján a keresztény szót a Magvető-vel „mint állatjokban egy könyvet” ajánlja honfitársai becses figyelmébe.¹⁾

A következő V-ik kötet már nagyobb változásokon ment át, s ezzel a vállalat rálépett arra az útra, amelyen — mondhatni — azóta változatlanul halad. Ez a kötet egy évi szünetelés után 1870-ben jelent meg. A szerkesztőségben az a változás történt, hogy Buzogány Áront a kultuszminiszteriumba titkárnak nevezték ki s Budapestre költözött. Helyébe társszerkesztőnek Ferencz József mellé Kovácsi Antal tanár jött. Az új szerkesztők az eredeti céltől eltérően egészen más célt tűztek ki. Ugyanis már a megelőző kötetben tapasztalható volt, hogy a gyakorlati lelkészi dolgozatok mellett mind nagyobb számban jelennek meg történelmi-, nevelési- és más egyetemes érdekű és tartalmu cikkek, aminek az lett a következménye, hogy mind nagyobb érdeklődéssel fordult feléje az egyházi-, világi elem, sőt többen akadtak akik a 2 frt. előfizetési díj helyett kötetenkint 4 frt. pártoló díjat ajánlottak fel. Ez a körülmény indította a szerkesztőket arra, hogy az eredetileg kitűzött célt egészen megfordították, s a gyakorlati lelképásztori dolgozatokat a lehető legkisebb számra szorították, hogy így az egyetemes közműveltséget szolgáló cikkeknek annál nagyobb teret engedhessenek. Így nyomult előtérbe a gyakorlati céllal szemben a tudományos cél, ami a folyóiratnak előnyére vált.

Egy másik újítás az volt, hogy amíg eddig egyszerre egy kötetben jelent meg, mostantól kezdve évnegyedes füzetekben látott napvilágot, ami által az apróbb közlemények, egyházi események és hírek sem veszítették el aktualitásukat. Hogy a háttérbe szorult gyakorlati célért kárpótlást adjanak, a szerkesztők felhívják a lelkészeket egyházközsegeik multjának tanulmányozására és történelme megírására, magtárak és nyugdíjintézetek alapítására és kezelésére vonatkozó indítványok tevésére és azok megvitatására. Egy szóval egy tágasabb munkatér nyílt meg azok előtt, akik dolgozni akartak és szerettek.

Eme szempontok figyelembe vételével készült az V. kötet, melyben Jakab Elek, a régi szorgalommal folytatja történelmi

¹⁾ Ker. Magv. IV. k. 279. 1.

életrajzait, közölve „Bölni Farkas Sándor és kora“ c. tanulmányát. Ugyancsak itt kezdi meg Simén Domokos nagyértékű „Bibliai tanulmányait“. Az év folyamán megjelent dolgozatok most már az eddigi kettős csoportosítás helyett így vannak osztályozva : I. Tájékoztató a szerkesztők. II. Egyházi dolgozatok gyakorlati használatra. III. Hittan-bölcselemiek. IV. Nevelés- és oktatástügyiek. V. Életrajtok, történelmieket és statisztikai adatok. VI. Vegyesek. Az előfizetők száma 371, akik között több nem unitárius van. Az előfizetők közül 79-en a 2 frt. előfizetési díj helyett 4 frt. pártoló díjjal fizettek. Az ez évi kötet 21 iv terjedelmű. Ennek az évfolyamnak utolsó füzetével adták a szerkesztők ajándékba az előfizetőknek Channing válogatott műveinek I. kötetét magyar fordításban. Így a K. M. elültetett eszmemagva megfogant és erős gyökeret vert Erdély földjében. Időről-időre növekedett a törzse, új meg új ágakat és lombokat hajtott. Habár időnkint vihar tépdeste, de azután ismét kiujult lombkoronája.

A VI., VII. és VIII. kötet ugyanazon szerkesztők irányítása mellett az általuk beindított alakban évenként mindig gazdagodó tartalommal pontosan megjelent. Az utóbbi kötetben a korábbiak mellett két új rovatot találunk u. m. I. Egyházi élet. II. Irodalom köréből.

A IX. kötetben az a változás áll be, hogy Kovácsi Antal helyébe társszerkesztőnek Simén Domokos jön be. Itt nyílik meg az „Egyháztörténelmi adatok“ c. rovat, amely azóta annyi becses történelmi emléket hozott felszínre a Jakab Elek, Szilágyi Sándor, Szabó Károly, Simén Domokos és mások közreműködésével. A X. kötetben Jakab Elek „Virrasztásaim“ cím alatt kezdi meg egyháztörténelmi közleményeit. A XI. kötet 1876-ban ugyanazon szerkesztők közreműködésével indul meg. Azonban az év aug. 27—28 napjain tartott árkosi zsinat a Kriza János halálával megüresedett püspöki székre az egyik szerkesztőt: Ferencz Józsefet választotta meg, aki a szerkesztőségről, melynek 9 éven keresztül lelke és irányítója volt, lemondott. Helyébe Péterfi Dénes, a kolozsvári egyházközség fiatal lelkésze jött. A XII. kötetet már Simén és Péterfi szerkesztették. A XIII.-at is együtt indították. Azonban — sajnos — Simén Domokos kezéből a halál 1878 szept. 9.-én kivette a tollat, mellyel rövid munkássága ideje alatt oly nagy szolgálatot tett tudományos munkásságával az unitarizmusnak és általában a szabadirányu kereszténységnek. Helyébe Kovács János tanár lett Péterfi mellett a másik szerkesztő.

Innen kezdve egy hosszú, aránylag nyugodt fejlődési folyamat indul meg, amely 1879-től 1911-ig tart, mely idő alatt a XIV—XLVI. kötetek évenként pontosan megjelentek. A gyakorlati lelkészi elem mind inkább kiszorul a folyóiratból, de annál inkább növelik becsét a történelmi, tudományos és bölcséleti dolgozatok, amelyek rendjén Brassai erős harcot folytat a hitet elnyomni akaró természettudomány ellen. Péterfi Dénes a darvinizmust mutatja be új világításban. Charraud Dezső pedig a francia vallási és egyházi állapotokat ismerteti igen érdekes leveleiben. Ezeknek és a folyton szaporodó fiatal írógárdának lelkes közreműködésével a folyóirat hitele és tekintélye mind inkább növekedik úgy, hogy már a XXV. kötetnél Jakab Elek méltán állapíthatta meg, hogy „a Magvető munkásainak tudományos kutató szelleme mind mélyebb és mélyebb medret ás magának, olvasói között számos, nem unitárius, felvilágosult ember van, akik évek óta hiven járatták a folyóiratot. Akik a vallásban a tiszta keresztény szeretetet s a józan ész által megfogható és átérthetőt keresik, szívesen csatlakoznak e folyóirat olvasóközönségéhez.“ Amily lassan s megfontolólag, sőt kétségeskedőleg jött létre ez a vállalat, úgy meggyökerezett most a lelkekben az iránta való bizalom és rokonszenv. ¹ A XXIX-ik kötet utolsó füzetében a szerkesztő, Péterfi Dénes jelenti be a harminc éves fordulót és tekint vissza az eddig megjelent kötetekre, amelyeket úgy jellemez, hogy azok „a szabadelvű keresztény iránynak visszatükrözőzései“; bennük „a vallásszeretet lángol“; a történelmi tanulmányaiból a szellemi előhaladásért magasabb és tisztultabb eszmékkel küzdő egyháznak dicsteljes multjából egy-egy részletet tárnak szemünk elé. „Azok az eszmei áramlatok, melyek az emberi gondolkozásban évek során felmerültek, átmentek e lapokon, hogy egy részük visszatükrözzék a vallásos világnézetet követő ész józan bírálatán, a másik pedig átszálljon azon, mint olyan, melyben a hit és tudomány összhangzó egységben van.“²

A XXX-ik évfordulót avval is ünnepelte a szerkesztőség, hogy munkatársai közé felvette: Kanyaró Ferenc, Dr. Gál Kelemen és Gálfi Lőrinc fiatal tanárokat.

1897-ben nagy csapás érte a folyóiratot az által, hogy meghalt Jakab Elek, aki megalapításától kezdve a XXXII-ik kötetig a

¹ K. M. XXV. k. 39 l.

² K. M. XXIX k. 302 l.

leglelkesebb híve, anyagi és szellemi támogatója volt, akinek életiratai és történelmi dolgozatai nagy mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a folyóirat olvasó közönségét növeljék s tekintélyét és hitelét kifelé és befelé egyaránt emeljék. Nekrológot Péterfi irt róla. Életrajzát a XXXV. kötetben Kozma Ferenc írta meg. Ugyanítt van megörökítve a Charraud Dezső halála, aki utolsó pillanatig híven írta tájékoztató leveleit Franciaországból.

Az évek egymásután peregtek, s a folyóirat minden évben 20—24 ives kötetel gazdagította egyházi irodalmunkat. 1905-ben újabb veszteség érte a vállalatot. Az év elején meghalt Kovács János az egyik szerkesztő. Innen kezdve Péterfi Dénes egyedül a szerkesztő, akit támogatnak a főmunkatársak. Azonban 1910-ben a XLV-ik kötet kiadása után ő is lemondott. Megvált attól a folyóirattól, melyet 34 éven át annyi szeretettel és áldozattal dédelgett, amelyet nem csupán jeles dolgozataival gazdagított, hanem féltékenyen őrködött formai és tartalmi szépsége fölött. A szerkesztésében megjelent 34 kötet örökre beszédes bizonyosága lesz az ő hűségének, becsületes pontosságának, esztétikai és stílusérzékének.

A XLVI. kötetel 1911-ben új szerkesztők veszik át a folyóiratot Dr. Gál Kelemen és Gálfi Lőrinc eddigi főmunkatársak személyében. Nem akarnak új utakat keresni. Azt ígérük, hogy „igyekezni fognak a folyóiratot a kiküzdött tudományos színvonalon megtartani abban a szellemben és irányban, amelyben eddig működött.“ Ígéretüket meg is tartották. A következő kötetek a régi nyomokon indulnak el. Sőt 1913-ban Dr. Borbély Ferenc utján elkészítették a Keresztény Magvető I—XLVII. évfolyamának tárgymutatóját, ami megbecsülhetetlen szolgálatot tett azoknak, akik az évek során felgyűlt drága szellemi javakat értékesíteni akarták és akarják. 1914-ben kitört a világháború. A fegyverek zajában hallgatnak a muzsák. Mégis a leheteilen külső viszonyokkal egyelőre sikerrel küzdött meg a folyóirat úgy, hogy 1916-ban az ötven éves évfordulónál Gál Kelemen szerkesztő még azt írja, hogy „a régi program kereteit a haladó idő szelleme és fokozottabb igényei szerint gazdagabb, értékesebb tartalommal tölthetnők be.“ Sőt azon is gondolkozott, hogy a közkivánságnak megfelelően a két havonként megjelenő folyóiratot nem lehetne-e havonként megjelentetni? Azonban már panaszkodik az anyag és munkadíjak folytonos emelkedése ellen, ami ma-holnap elviselhetlenné válik.

Ezért a pénz vásárló értékének leromlásával az előfizetési díjak is fokozatosan emelkednek. De azért a szerkesztők, akik egyben kiadók is, állják a küzdelmet egészen 1918-ig. Azonban itt az LIII ik kötetnél már a folyóirat külső terjedelme csökken, úgy hogy az utolsó füzet már meg sem jelenhetett. Amint a szerkesztők megjegyzik, azért, mert Kolozsvárt nem volt annyi papír, amennyire a füzethez szükség lett volna. E kötet terjedelme már csupán 10 iv. Előfizetési ára 10 kor. volt. Ezzel a kötetrel a folyóirat ismét súlyos válságba jutott s csak 4 évi szünetelés után 1922-ben jelenhetett meg az LIV. kötet, mint már az Unitárius Irodalmi Társaság folyóirata.

Ugyanis 1918-ban az LIII. kötetben Vári Albert egy uniárius irodalmi kör alapítására hívta fel a figyelmet. Az így elhintett mag 3 év múlva kikelt, s 1921-ben megalakult az U. I. T. Éppen jókor, hogy a külső körülmények kényszere folytán szünetelő folyóiratot ismét új életre hozza. Így a K. M.-t, amely kezdetben az alapítói kör közös tulajdona volt, s az alapítók elhalálozása után az írói kör tulajdona lett, 1921 okt. 29-én az U. I. T. a saját folyóiratának nyilvánította, s mint ilyen indult meg 1922-ben. Amint a II-ik kötet után beállott válságot az alapítók szorosabb szervezkedése enyhéztette el: úgy most az az új irodalmi szervezkedés emelte ki abból a veszélyből, amelybe a háború okozta gazdasági válság sodorta. Az U. I. T. Dr. Borbély Istvánt és Vári Albertet bízta meg a szerkesztéssel. Főmunkatársak lettek: Dr. Kiss Elek, Lőfi Ödön, Péter Lajos és Dr. Varga Béla. Az új szerkesztők bejelentették, hogy a folyóirat nem hivatalos egyházi lap. Szabad folyást enged a különböző véleményeknek. Az összhangot, a szeretetet és a fejlődő igényekhez való alkalmazkodást hirdetik, de előre is állást foglalnak a destruktív törekvések ellen. Ferencz József, aki még egyetlen élő az alapító tagok közül, meleg szavakkal üdvözli az új életre kapott Magvetőt. Az U. I. T. nagy áldozatokat és erőfeszítéseket tesz, hogy a folyóiratot a megváltozott viszonyok között a régi nivóra emelje. Különösen Dr. Ferenczy Géza főgondnok, az U. I. T. elnöke részint személyes adományai, részint összeköttetései révén megmérhetetlen szolgálatot tesz a folyóirat biztosítása érdekében. Mégis már 1923-ban a nyomdai és papírárak állandó emelkedése miatt az eddig kéthavonként megjelenő lapot kénytelen negyedévenként megjelentetni s az előfizetési díjat 60, a pártoló díjat pedig 100 lejben meg-

állapítani. De a pénz értékének rohamos leromlása miatt itt sem lehetett megállni, hanem az előfizetési díjakat még ugyanazon évben 100, majd 200 és végül 300 lejre kellett felvinni.

Részint a repatriálások, részint az állandóan fokozódó gazdasági válság miatt így is állandó nehézségekkel küzd a folyóirat. Évenként többször is új kezdeményezések történtek. Az erők lehető tömörítése céljából a szerkesztők magukat kiegészítve Dr. Ferenczy Géza és Dr. Kiss Elek tagokkal szerkesztő bizottsággá alakulnak. A főmunkatársak közé a régiék mellé beveszik Kauntzné Engel Ellát, Benczédi Pált, Keresztesi Dénest. Gálffy Zsigmond pénztárnok lemond tisztségéről s helyébe 1925-ben Hadházy Sándor egyh. pénztárnokot választotta meg a Társaság. Ilyen küzdelmek között érte el a folyóirat a 60-ik évfordulót. Amilyen szép remények között indult el a 60 ik évére a folyóirat, amidőn annak első füzetében Ferencz József püspök üdvözlő irata, a szerkesztő bizottság hálája, Dr. Ferenczy Géza lelkesítő cikke mind-megannyi ígéret állott: mégis év végére a szép remények összemollottak s a folyóirat a lét és nem lét kérdése előtt állott.

Ilyen körülmények között bizta meg az U I T. Vári Albertet 1929-ben a LXI-ik kötetnél a szerkesztéssel, aki azóta Isten segítségével az írók és előfizetők meleg támogatásával szerkeszti. Megjelent minden két hónapban 3 iv terjedelemben. Jelenleg a LXX-ik kötet indul meg. Az előfizetés évi 200 lejben van megállapítva. 1934-ben Erdő János a Társaság megbízásából összeállította a XLVIII—LXV. évfolyam tárgymutatóját és tartalomjegyzékét, ami által az utóbbi 17 év anyagának értékesítése is nagyon meg van könnyebbitve.

Hogy mit jelent a K. M. a magyar unitarizmusra nézve, azt nem kell fejtegetni azok előtt, akik egyházi életünket figyelemmel kísérik s annak szellemi értékei iránt érzékkel viseltetnek. Abban a LXIX. kötetben, amely eddig elé az olvasó közönség rendelkezésére áll, nem csupán a megindulástól a lezajlott 77 esztendő történelmi anyagának nagy része van feldolgozva, hanem nélkülözhetetlen gazdag adatok találhatóak egyházunk egész történelmére vonatkozólag. E mellett a külföldi szellemi áramlatok s különösen a kereszténység szabadabb irányának küzdelmei és hódításai időről-időre, mint egy tükörben, láthatók benne. Forgatva lapjait, az olvasó nem tudja, hogy melyik a nagyobb érték benne? Azok a gyakorlati egyházi dolgozatok-e, amelyek igehirdetésünk fejlődé-

sét s angolból és franciából való fordításuk által gazdagodását mutatják? Azok a hittani és filozófiai tanulmányok-e, amelyek egy egész kor lelkivilágának a visszhangjai? Azok az életiratok, történelmi adatok és cikkek, amelyek multunk jeleseit, egyházunk súlyos megpróbáltatásait, s benne apáink hősiességét és bölcsességét állítják előnkbe követendő példa gyanánt? Azok az oktatási, nevelésügyi, egyházjogi dolgozatok-e, amelyek a felmerült elvi kérdések tisztázásához járultak hozzá? Azok a bel- és külföldi tudósítások-e, amelyek az egyházi élet menét tükrözik vissza? Azok az irodalmi ismertetések és kritikák-e, amelyek a keresztény szellem termékeinek egy jó nagy részét állítják az olvasó elé? Vagy végül azok a különféle apróságok-e, amelyek a látókört szélesbitik, a hitét mélyítik, s amelyek mint egybeállított mozaikok magát az életet mutatják? Mindenik szép, tanulságos és értékes. Olyan, mint egy folyam, mely távoli vidékekről hozza magával az élet és termékenység csiráit. Olyan, mint egy villanygyújtó, amely szórja magából a világosság sugarait. Olyan, mint az élet és a világ sokféle útját végigjárt férfi, aki pazarul osztogatja tapasztalatait a lábainál ülő nemzedékeknek. Én el sem tudnám képzelni egyházunkat ma az itt felhalmazott lelki kincsek nélkül. Elveszhetnek anyagi javaink; de ezeket a lelki értékeket a moly meg nem emésztheti, a lopók el nem lophatják. Áldottak legyenek az alapítók, áldottak mindazok, akik szellemi és anyagi javaikkal a lefolyt 77 esztendő küzdelmei és viszontagságai között fennmaradását biztosították!

Vári Albert.

Agh István püspök élete

főtekintettel külföldi tanulására, tanári és irodalmi munkásságára.

1937 év december 31-én 200 éve mult, hogy sepsiszentkirályi Agh Istvánt a kolozsvári unitárius kollégiumban rendes tanárnak beiktatták. 1786 január 22-ik napján bekövetkezett haláláig volt tanár, egyben főjegyző s 1758-tól, 28 esztendeig püspök. A Keresztény Magvető olvasói előit neve nem ismeretlen. A kitűnő historikus Jakab Elek, kortörténeti tanulmány körében 1882-ben, terjedelmesen foglalkozott vele. (K. M. XVII. évf. 65—89 l.) A Kolozsvári Unitárius Kollegium Történetében Dr. Gál Kelemen az igazgatók sorozatában (II. 438—446 l.) az iskolai seniorok naplója alapján (Fasciculus rerum scolasticarum), főleg igazgatói minőségében ismertette.

Jelen tanulmány első helyen külföldi tanulmányaival és irodalmi munkásságával kíván foglalkozni.

Az unitárius kollégium könyvtára gazdag gyűjteményt őriz Agh István latinnyelvű kézirati munkáiból. Csak egy halotti beszéd látott nyomdafestéket. Az agendáit kiadták magyarul, de csak kézírásban. A theologiának mindenik tárgyát tanította. Mindeniket bőven kidolgozva tollba mondotta. Műveinek nagy részét, főleg a theologiaiakat több példányban irták le, vagy a néhai nagy püspök előadása után, vagy másolatokból. Eltekintve a másolók rövidítéseitől, melyeket mindenik szorgalmasan használt, a gazdag gyűjtemény elég jól használható. Jelen tanulmány csak rövidbe vont föltárása kiváló írónk becses munkáinak. Ma is igen értékes felfogása van ismertetve. Sem történelmi fejtegetéseit, sem gazdag elméleteit, melyek még az ivrét könyvekben is ezernyi lapokra terjednek, nem meríti ki. Püspöki munkássága az említett két dolgozatban ismertetve van. Igen érdekes a József császárral folytatott beszélgetése, a Szentábrahámi Summajának sajtó alá rendezése és kiadása. Felbecsülhetetlen az egyház megmentése és

a kollégium fenntartása, a diákság fékentartása körül kifejtett sok irányú fáradozása.

Agh István székelynemes család sarja. Született 1709-ben Sepsiszentkirályon. Atyja Agh Mihály birtokos, anyja bikfalvi Szabó Judit. Három leánytestvére nevét ismerjük az „osztzkodó levélből”.¹ Klára Csiki István árkosi unitárius pap, Judit Bencze Pál tordai unitárius pap, Sára Máthé István pap felesége. Mindenik terjedelmes családdal gazdagította az unitárius egyházat.

Agh István szülőfalujában Sepsiszentkirályon kezdte tanulmányait s folytatta a kolozsvári kollégiumban. Mint jeles tanulót az a kitüntető szerencse érte, hogy a kollégium és a kolozsvári egyházközség kijelölte és utiköltséggel ellátta külföldi akadámiára. Az ifju tanulót ennél nagyobb kitüntetés nem érthette. Számos előde, egyházunk legjelesebb emberei már száz éve irnak, vagy beszélnek a holland hitrokonok nemes jóságáról: Árkosi G. Benedek, Koncz Boldizsár, Dr. Dimény Pál, Pálfi Benjámín és Szentábrahám Mihály nyomdokába lépni nagy megtisztelés egy haladni vágyó ifju számára. Uti naplója, mely ebben a nemben egyetlen, mutatja, mily gondos igyekezett lenni minden lépésében.²

Mint buzgó vallásos ifju imádsággal kezdi 1734 aug.-ban: „Én reménységem, én kösziklám, én erős básiyám, én oltalmam felséges áldott Isten... énnekemis szegény bujdosó bűnös féreghnek az Ur Jézus Krisztusban való kegyelem szerint kegyelmes mennyei Atyám... könyörülj rajtam, ifjuságom vétkét megbocsásd, új szivet, új lelket teremts énbennem, hogy lehessek választott edényed minden népek és nemzetségek között... te légy én nékem utmutatóm és vezérem.”

Az utat 1734 aug. 19-én kezdte meg. Utiköltségre az egyház és a kolozsvári egyházközség 600 magyar forintot adott. Sukra s majd Kozárvára ment Suki István urral, aki 30 mforintot adott. Szamosujvárt egy lovas kíséret fogad, akivel Lipcséig vitette magát. Nagy pontossággal írja föl napi kiadásait élelemre és bevásárlásokra. Följegyzi utitársait. Dolmányát, mentéjét megigazittatja, majd sarkantyut üttet csizmájára, köpenyvet vesz s rendre úgy átalakittatja ruháját, hogy megfeleljen a külföldi izlésnek, aminek következtése lett, hogy szederjes nadrágját, csizmáját (a magyart)

¹ Ker. Magv. XVII. köt. Közli Bodoczy Sándor.

² Codex itineris et expensarium, seu Diarium. Un. koll. Kt. Kéz. 1150.

elajándékozta örmény gazdája szolgájának, a dolmányt és a „hitván köpenyeget“ pedig néhány máriásért eladja. „Igy felöltöztem német köntösömben.“

Szeptember 30 án érkezett Lipcsébe s tovább indult Halle városába, ahol beiratkozott az akademiára Michaelis Benedictus Christianus prorektorhoz.¹ Halleban szállást fogad félesztendőre s egyben correpetitort a német nyelvben. Szorgalmasan vásárolja a szükséges könyveket: Lampe historia ecclesiasticat, Melchior Theologiáját, Joachim Langius historiáját, német és latin corniciat, héber grammatikát, Forbesius Systema Phil. Wolffinaet. Halleban maradt a következő 1736 év ápril végéig, sajnos, hallei tanulmányairól semmit sem jegyzett föl. Mielőtt tovább indult volna meglátogatta Lipcsét. Ott kocsit fogadott. Szerencsére egy rotterdami emberre akadt, aki kocsiján elvitte Amszterdamig. Csak május 15 én indultak a kijelölt cél felé. A szekerest Creliusnak hívták, ami szerencsés előjele volt a hollandiai életnek, mert ott is a nagynevű Crelius Sámuel vette pártfogásába és barátságába. Május 23-án érkeztek Amsterdamba.

Itt már csakhamar kezdte otthon érezni magát, mert Lipséből utitársa volt egy ifju kereskedő, aki az első éjszakára vendégül látta s utbaigazította. Első dolga volt a Szentábrahámi püspök levelét eljuttatni Cattenburgnak,² ugyszintén Crelius Sámuelnek és von Maurik urnak, aki meghívta ebédre. Crelius elvitte szállására és „atyafiságosan acceptálni kezdett ebédre vacsorára, kafféra és theára.“ Kezdődött a holland élet. Fölkeresi a Fratrum Collegiantium (Remonstransok) collegiumát. Pünkösdre kiment Rheneburg faluba a Collegiánsok collegiumába.³ Itt feles számban talált „atyafakat,“ akik alatt azokat a szabadelvű, unitáriusoknak mondható testvéreket kell érteni, akik az erdélyi ifjakat mindig szívesen fogadták és előzékenyen ellátták. Rheneburgban Wilhelmus van Mansius, majd Daniel Crelius meghívták házukhoz. Agh István élete a kis Hollandia városai: Amszterdam

¹ Jónak látta spadéval is fölszerelni magát nagyobb biztonság okáért. A parókáját fejéhez igazította, a Regenkuppelt rézcsattal látta el és piros papucsot szerzett.

² Kora leghiresebb theologusa.

³ A Collegie pietatis az *ájtatos testvérek* gyülekezete, a híres pietista Spener protestáns iskolájához tartozott. Spener elvei Halle akkori híres egyetemén nagy befolyást gyakoroltak.

és Leiden között kedvesen és hasznosan telt majdnem két és fél esztendő alatt. A rotterdami egyetemen hallgat előadást Euklidesről, theológiát és filosofiát Burnautól, jár Schultius zsidó kollegiumába, Leidenben a mennoniták vonzzák. 1736 évnek egy részét Leidenben tölti, arab nyelvet tanul és Hugo Grotius Annotationest in Libros Evangeliorum. Kiváló és tudós férfiakkal diskurál, vagyis, akkori szokás szerint vitatkozik: az isteni kegyelemről (Dei gratia), igazságosságról (justitia) a supralapsarianus felfogásról, amit hibáztat, megvitatja Ján. 5 r. 7 versét, majd diákokkal afelett vitatkozik, hogy Krisztus egyenlő értelemben mondható-e Istennek? A mysteriumok felől nincs egyvéleményen az ifjakkal, mert ő az unitáriusokkal tart, ő nem ismeri el, hogy az elkövetett hibáért mást lehetne felelőssé tenni (elégíteli áldozat). A vitatkozásnak egyik esetben az a szerencsés vége volt, hogy Mauritz ur megajándékozta négy arannyal. Leidenben szorgalmasan tanul nyelveket. Megkezdte a franciát, eljárt egy héten kétszer a caldeai, syr és arab órákra. Gyakran kap levelet Erdélyből, ő maga is küld. Szívesen találkozik elődei Dimén Pál, Szentábrahámi, Pálfi Benjámín ismerőseivel. Kellemesen hat ránk, hogy Crellius levélben kíséri útjain, mint hű pártfogója, egyben természetesnek találjuk, hogy Rotterdamban és másutt a remonstránsok prédikatorait hallgatja és azt is, hogy árverésen megszerzi a Bibliotheca Fratrum Polonorum nagyértékű köteteit.¹

A nyári időszakot (1736) utazással tölti utitársakkal, barátokkal és jószívű hollandusokkal, akik nemcsak barátságosan fogadják, hanem megajándékozzák pénzzel is.² A következő 1737 esztendőben feltűnik, hogy könyvre sokat költ. Felhasználja az árveréseket.³ Előadáson volt A. J. Albinus Physiologicum collegiumá-

¹ Irja: A mennoniták templomában voltam, a többi között, kik magukban lassan, térden könyörögnek és senki nekik nem prédikál. Ugyanazon a napon voltam a *Collegiumba* is, mely szokott lenni egyik templomukban a mennonitáknak Sardumban, ebben a faluban, mint egész Nord Hollandiában nagy számuk van a mennonitáknak. Jan Rogge ur, Concionator inter mennonitarum, hivatott magához Loosies urammal együtt als in de Geselshap.

² A több lapra terjedő utijegyzet-részletek a mai olvasót kevésbé érdeklik.

³ Feljegyzünk néhány könyvcimet, hogy majd a szerencsésebb kutató fedezze föl, melyek jutottak könyvtárunkba: Bonhaver: Elementa Chemiae, Biblia hebraica Clodii, Vitriani Instit. Jur. Natar. Gent, Magisi Philos. peripat., Millii Vet. Test. graece, prosperibus philosophicis Clericii flor 11. S. Dr. de Kores megajándékozta Clericus Arscriticaval és a Vertus Testamentummal.

n 1737 júniusában. Ismét Rheneburghban találjuk az Atyafiak legiumában, ahol 150 forintot ígérnek utjára. Junius 11-én felgyzi: cholera uralkodott énrajtam, fizettem egy üveg rajnai érért K. 11. Mindamellet, hogy néha borra is költött, ez a bor kolera ellen volt használva s ugylátszik a baj muló, mert már szd készülni hazafelé.¹ „Pály Benjamin öcsémmel mentünk előör Hágába, innen Leydaba, Delphybe hajón, Rotterdamig gyag. Junius 30-án találkoztam Michiel de Koker kertjében több tyafiakkal és barátimmal, kiktől elbucsuztam. Az atyafiak az ígért 50 forintot kiegészítik 227-re s a rotterdamiak is adnak 30 forintot.

A régi kedves Amsterdamban Crellius Dániel házát felkeresi „olt mulattunk egy néhány napig“ majd felkeresi Crellius SÁnuelt is, aki bucsuebédél látja el utitársával Pályfyval.² Pályfy tovább kíséri és részt vesz a bucsulátogatásokon. Végül augusztus 27-én elvállik az Atyafiaktól és Pályfytól, miután az Atyafiakkal kommunikált, vagyis imádkozott és urvacsorát vett. A kedves Hollandiából távozván Braunschweigon át megérkezik Lipcsébe, meglátogatja Luther szülőhelyét Eislebent.³ Utközben hol egyedül, hol társsal szekeret fogad, majd a postakocsin utazik át Németországon s augusztus 23-án átlépi a cseh határt és 25-én megérkezik Prágába. Itt fedeles kocsit fogad Bécsig, hova szeptember 3-án érkezik és csakhamar találkozik Járai nevű unitárius cancelistával. Több napot időzvé, Bécsben a jezsuiták templomában látja a császárt s majd részt vesz azon a nagy ünnepségen, melyet a töröktől felszabadulás emlékére rendeztek. Szeptember 17-én indul Bécsből a landkocsin Bruck felé és 21-én megérkezett Budára s a Dunán és Tiszán átevezve Erdélybe jut és október 3-án beérkezett Kolozsvárra.⁴ Itt éri az a szomorú hír, hogy édesatyja meg-

¹ Könyveinek egy részét átvette Pályfy Benjamin használatra, „magamhoz vettem recognosco és hogy azokat refundalom,“ a többi hazaküldötte.

² Szentábrahámi püspöknek és Gyergyai Pálnak szemüveget, magának négy font kávét és két font teát vásárolt, sőt könyvet is.

³ Mint a kiutazáskor a külföldi öltözködésre, úgy most a hazaira van gondja: vásárol holland posztót mentéhez, dolmányhoz, nadrághoz, ingnek valót és selyem strimfet, majd köpenyeghez szederjes posztót, s ruháját megcsináltatja.

⁴ A kolozsvári egyházközség számadója írja: N. b. Érkezett le akadémiáról T. Agh István Ur Isten kegyelméből 1737 die 7 br. örvendetes állapotban. Naplójában írja October Tertia beérkeztem Kolozsvárra Gloria Deo Amen. Ez a hiteles adat!

halt. Ezzel befejeződött a tanuló Agh István nem érdektelen pályafutása és megkezdődött a tanári, papi és püspöki.

Ugyanezen év (1737) december 31-én iktatják be nagy közönség jelenlétében a filozófiai tanszékre. Székfoglaló értekezése ismeretlen. Tanári pályáját 1738 jan. 6-án kezdi.¹

A tanári pálya kezdetén megválasztják a kolozsvári házassági törvényszék ülnökévé (assessor, bíró) de csakhamar beteg lesz.² A nyár egy részét Háromszéken tölti és előkészíti testvéreit a szülői hagyaték felosztására, amiről a Keresztény Magvető részletesen elszámolt.³

Ujabb akadály kerül utjába. A pestis kitör Kolozsvárt s az országban. Csak pár hónapig dolgozik s már októberben, a még mindig tartó pestis miatt, elmegy Kolozsvárról „s Henter János urammal imitt, amott töltvén az időt Anno 1739 augusztusban Kolozsvárra vissza jövök, de minék előtte bejőnek, házasságon gondolkozván meghatároztam T. Sz. Ábrahámi urnak nagyobbik leányának az elmémet és ugyan die 14 nov. solemniritu pro more Patrio Sz. Ábrahámi Susannat kéretem feleségül. Die 17 eiusdem megházasodom. Die 18 Feleségemet házamhoz viszem.”⁴ Házassága boldog volt. Első nejétől származott gyermekei házassága révén a Barra és Gyergyai családokkal jött rokoni kapcsolatba.

*Agh István*⁵ a filozófia tanára lett, de mint ő maga följe-

¹ Anno 1737 die ultima Xbris professor in collegio unit. Claudiopolitano Philosophiae renunciatur et inauguratur. Anno 1738 die 6 Januarii officio fungii coepi. — Más helyen ő sajátkezüleg így írja: Ultimo die introducuntur oratione de philosophiae utilitate et necessitate in publica tam civili quam literaria in auditorio habita. Codex itineris et expensorium diarium. Quod felix, faustum fortunatumne sit. Kéz. 1158 Koll. ktár.

² 21 április hideglelésben estem, mely 12 hetekig tartott.

³ 1908. XLIII. köt. Bodoczy Sándor. Szép jele a testvéri egyetértésnek.

⁴ Kérők voltak Gyergyai Pál és Hunyadi Ferenc. Lakása a Középutcában. Két fiu és két leány gazdagította családi boldogságát. Első nejétől 1740 dec. 12-én született Mihály keresztelve 1741 jan. A családfáról leolvashatjuk, hogy első felesége meghalt 1745-ben febr. 20. Második felesége Szentkirályi Anna, harmadik Almási Zsuzsa. Fia József nőül vette Pálfi Máriát, majd Dózsa Borbárát, az elsőtől született Mihály, a másodiktól István és három leány: Terézia, Borbára, Anna.

⁵ Érdekes tájékoztatást nyújt a 200 évvel ezelőtti tanári ellátásról Agh István sajátkezü feljegyzése: A nobilis *unitárius s'átus* részéről 1738-ban áprilben Karácsonyfalvi Dániel ur által 20 for. Junius, Szeptember hónapban 20—20 f. »és edgy kántor ebből elmaradott« 1739 dec. 20 f. hátralékban ma-

gyezte: az első esztendőben (1741-ig) tanított logikát, metaphisikát, görög nyelvet és geografiát. Fölszentelték 1741 junius 18-án a ny.-szentmártoni zsinaton s consistor lett ugyanakkor. További munkássága igen nagy kiterjedésű. Ezt a tudományos készsége, nagy szorgalma és az a körülmény követelte, hogy 1756-ig Szentábrahámi püspök, a nagy író és kitűnő teológus mellett működött, tehát jó iskolája volt. Szentábrahámi halála (1756) s majd a Pálfi Benjámín halála után (1771) csak ő és Fejérvári maradtak az intézet mellett. Minthogy főiskolai könyvtárunkban gazdag gyűjtemény van műveiből, némi betekintést kívánunk nyújtani a Keresztény Magvető olvasóinak.

Minket s a jövő nemzedékeket elsősorban theologiai felfogása érdekel. Szentábrahámi theologijának kiadásához a jogot ő perelte ki József császártól. Ő rendezte sajtó alá. Agh István, csaknem ugyanazt a címet használva, e tárgyat is feldolgozta négy hatalmas kötetben.

Mint Szentábrahámi könyve, az övé is kiterjed a theologia fő tárgyaira: Isten, Jézus Krisztus, erkölcs, egyház. Agh inkább polemikus. A kereszténytan fejlődésén végigtekintve állandóan gyakorol kritikát és mindig a tárgyi igazság alapján. Tanítványait végigvezette a fő theologiai kérdéseken. Meglepi a mai olvasót, ha csak azt jegyezzük föl, hogy a Szentábrahámi ismert theologijáról, (Summa Universae Theologiae) 1200 ívrét magyarázatot írt és adott elő (Notae in Scriptum Summae Theologiae Christianae). A főbb kérdéseket látja el saját felfogása és tudása szerinti magyarázatokkal. Őt fejezet alatt: 1. Higyjük, hogy Isten van. 2. Isten a világegyetem alkotója. 3. Minden Istentől függ. 4. Isten nemcsak méltó a tiszteletre, hanem akarja, hogy tiszteltessék. 5. Ő megmutatja miképpen kíván tiszteltetni.

radt 40 f. Buzát aranyosszékről (1738) 25 mértéket. 1740-ben ugyanannyit 1741-ben Daniel Péternétől buzája felit, 20 vékát (másik fele a diákoknak?) Bort is Aranyosszékről 36 mértékkel. 1741 októberben bort 1739, 1740, 1741 évekre megváltotta pénzzel Hunyadi Ferencz ur. Ugyanakkor buzát 11 aug. 28 mértékkel. A kolozsvári eklesia részéről 1738-ban márc. máj. szept. 20-20 for. Elmaradt a pestis miatt 20 f. 1739-ben 50 for, melyben benne van a mult évi hátrálék. Pénz járt negyed évenként 20—20 frt., de nem pontosan. Az eklesiától járt 20 méter buza, 40 mérték bor. Feljegyzései a két forrásból 1744-ig hasonló fizetéseket mutatnak ki. Fizetéséhez tartozott az eklesia szőlőjének jövedelme, ami valószínűleg Kómál hegyben volt és átadatott tanársága kezdetén.

Ez az öt főtétele Aghot az ótestamentumi istenfogalom szolgálai hívének és XVIII. évszáz deismusa követőjének mutatja. De a jézusi humanizmus ébredése már észlelhető tanításában és magyarázataiban.

Az ő kora után Isten létezését jórészt a Kant-féle négy formula szerint szokták igazolni. Agh Kantot megelőzte és így tanít: *szorosán véve Isten létezését a mi létezésünk igazolja*: az ember létezik, következésképp Isten is létezik, mert az ember Istentől van. Ez Descartes hatására mutat. Mind a filosofusok, mind a teológusok többféleképpen határozzák meg az Istent, de legtisztább, amit a Biblia mond: Isten a világ teremtője és megtartója. A Descartes tanítása: Isten tökéletes lény, (ens perfectissimus) vajjon tehát létezik-e? Minthogy az istenezsme velünk születik, ebből lehet következtetni, hogy létezik. Faustus Socinus szerint Isten létezése bizonyos a kijelentés által. Ostorodius (Chrisostomus) is helyesen okoskodik: Csak azt tudhatjuk, amit Isten kijelent (manifestat). Agh megjegyzi, hogy az innata idea vitatható, ellenben bizonyos, hogy mi vagyunk, s ezzel majdnem azt mondja, amit Descartes: cogito ergo sum. Meglepően pazar elmélete és bizonyító eljárása között a szakember gyönyörködve szemlélődik s talán lesz, aki bővebben föltárja az újabb kor közönsége előtt.

A XVIII-ik évszáz unitárius papjai a főkérdés mellett szorgalmasan foglalkoznak a háromságtan kérdésével, hiszen ezzel ostromolták nemcsak a papot, a népet is. Agh István ebből a polemikából is kivette részét tanítványai előtt egy másik terjedelmes könyvében.

Tovább így elmélkedik: A hitnézetek reformja nagyon régóta tart. Mióta becsúszott a keresztény hitbe a görög és más idegen felfogás, a Jézus tanítását megváltoztatták: kitalálták a háromságtant, a fiunak az atyával egylényegűségét (consubstantia), a Krisztus érdemét, elégtételi áldozatát. De mindig voltak, akik ezeket elítélték s reformálandónak mondták. Ezek között leghiresebb Servet Mihály, a vérkeringés főfedezője, az experimentalis orvosi vizsgálatnak állatokon gyakorlója. *Restitutio Christianismi* művéből látni lehet, hogy mint orvos és mint matematikus nagyhírű volt, a latin, görög és zsidó nyelveket kitűnően ismerte. Itt Agh nem áll meg, hanem kijelenti, hogy a theologiai kérdésekben járatlan (obscurus) volt.

Ennek a bírálatnak az szolgál alapjául, hogy Servet mis-

tikus volt. Csak rejtve fejezte ki, amit gondolt. Az Erasmus iskolájához tartozott. A christológiája inkább csak átmenet volt az istenembertől, a nem imádandó Jézushoz. A háromságtant felborította, s minthogy Kálvin előtt nem rejtette el gondolatát, a legkegyetlenebb halált, a máglya halált, kellett el szenvednie. Jézussal Agh István hosszas fejtegetésekben foglalkozik:

„Jézus Krisztus, a mi urunk, a keresztény vallás közbenjárója. Krisztusban az emberi elem a természettől van, mert Krisztus embernek született. Mindamellet, hogy ember, benne isteni elem van, mert Isten fia. Minthogy azonban emberi természet van benne, Isten nem lehet, annál kevésbbé legfőbb Isten (summus deus). A hívő is istenfia, de természeténél fogva nem Isten, hanem részes az isteni természetben, „mert nagy a különbség Isten és ember között, éppen mint az istenfia és az emberfia közt.“ A kettős természet fölötti vitát Agh István unitárius felfogása ebben a pár mondatban megoldja, de, mert az ellenfelek folytatják, ő is hosszasan bizonyítja a maga igazát.

Ennek a nehéz kérdésnek külön tanulmányt szentel (comparatio et simul explicatio duarum diversarum opinionum, de natura et essentia unius summi dei). Az unitáriusokat és trinitariusokat állítja szembe egymással. Ez a tárgyalás Petrichievich Horváth Ferenc könyvének kiegészítő, tudományosabb fejtegetése: Az egész kereszténység vallja, hogy Isten egy örök Isten, aki istenségét senkitől sem, csak önmagától vette, önmagában bírja, amint ezt a szentírás tanítja s a kereszténység hiszi. A megérthetőség okáért hivatkozik az általános gyakorlatra: egy császárt, egy királyt ismernek az emberek, tehát egy Isten van, kinek egy fia Jézus Krisztus.

Isten lényege Istennek testet öltött munkájából látszik. Isten fiának lényege (essentia) az atya lényegéből. Minthogy Jézus ember volt, nem létezhetett fogantatása és születése előtt. Már neve is mutatja, hogy földi szerepe volt, mint közbenjárónak (mediator). Az egész emberiség tiszta értelme és a józanész világossága (lumen) azt igazolja, hogy csak egy Isten van. Isten az ő bölcs értelme szerint cselekszik, tehát tőlünk is azt várja, hogy a józanész szerint cselekedjünk. A hit ratio nélkül semmi. Csak a ratio tudja felfogni a szentírást.

Az unitáriusok így folytatják az eszmék tisztázását már háromszáz éve. Így találkozik náluk a bölcselmi elgondolás és a

logikai következtetés, mert csak így lehet földeríteni a fizikai tények és az elméleti igazságok közötti kapcsolatot. Így járultak hozzá az isteneszme tisztázásához és megmentéséhez. Az unitárius körökön kívül, a bölcselem és a tudományos vizsgálódás apostolai mind ugyanabban az irányban haladtak. A XX-ik évszázban már ilyen megállapításokat olvasunk: „A Krisztus istenségét olyan régóta hirdetik az egyházban, hogy immár bizonyítottnak kezdik tekinteni, de a mai ember lelkiismerete már észreveszi, hogy a Jézus cultusáról szóló tanok elhomályosítják a kereszténység lelki tartalmát, az örök Isten tiszteletét pedig háttérbe szorítják. Aki figyelemmel átnézi az elmúlt négyszáz esztendő apológiáját, észreveszi, hogy azok a láncszemek, amelyek összetartották a kereszténység hagyományát, már eltűntek. A csodákra többé nem támaszkodnak, a szüztől születés és az üres sir gondolatát csak később toldották hozzá Jézus élete történetéhez. A hagyományokra támaszkodó theologia olyan, mint egy többszázesztendő palást, melyet az idő elviselt, a moly meglyuggatta.”¹

Ismét egy fontos könyv: „De origine metaphisicae, vagyis olyan dolgok keletkezéséről, amelyek túl vannak az érzékelés határán: szem nem látja, fül nem hallja, a szív érzéséhez nem jut el, mint akár a szeretet, akár a szerelem, hanem az észtermelte képzelet szárnyain csatangol túl azon, ami e világból való. Agh István visszamegy az eredetéhez, Arisztoteleshez és mesteréhez Platonhoz. Végigvezeti tanítványait a keleti arab és saracen nyomokon, a logika segítségével felállítja a főtételt és a ratio segítségével demonstral.”² Fő tárgyai: Institutiones Ontologiae, azután szól az emberi megismerés elveiről, a ratio elégséges voltáról: valami létezik: szükségképpen kell, hogy kielégítő ratio legyen benne, így tehát: minden valami létezik, vagy substantia, vagy annak módozata. A létezés principiuma az, ami ratiót tartalmaz. Ezt a principiumot nevezik oknak, mert ez magában foglalja a létezés okát.

Filosofus meghatározás szerint: Az ok oka egyszersmint oka az okozatnak is. Az okozatban nem lehet több, mint volt az okban. Ilyen logikai okoskodással végig halad egy hatalmas könyvön s majd tárgyalni kezdi a kosmológiát. Az egyetemes kosmologia

¹ Colonel T. B. Luard. D. S. O. Hibbert Journal 1937. XXXV. vol. 336 l.

² Principium rationis sufficientis est universale.

a metaphisikához tartozik, mert a metaphisika az a tudomány, melyben az egyetemes fogalmak (notiones) tisztán megmagyarázhatnak. Ilyenek: az egyidejűleg létezők, tehát az összetettek, az egymástkövetők, a változók.

Demokritostól végig ismerteti Aristoteles, Zeno, majd Leibnitz, Cartesius s mások definitióját, s így szól: ha pedig az igazság bizonyítása megtörténik, bebizonyosodik, hogy a teremtő a legbölcsebb lény és oly hatalmas, akiben senki sem kételkedhetik.

A könyv harmadik része Pneumatologia, a lélekről (Pneuma, anima) szóló elmélet. A lélek egyszerű substantia, olyan lény, (Ens), amely a gondolkodásban örömet leli (gaudet). A lélektan körébe tartozó kérdéseket végig tárgyalja, ezek között a szabadakaratot. Átcsap a theologia tárgykörébe. Foglalkozik Isten lényegével és létezésével, tulajdonságaival. A könyv mintegy 400 ivrét oldal.¹

Dr. Boros György.

Folytatjuk.

¹ Ferenczi János másolta 1763-ban nagyon sok önkényes rövidítéssel, pedig rendkívül érdekes és tiszteletet parancsoló hatalmas munka.

Az Unitárius Irodalmi Társaság közgyűlése.

Az Unitárius Irodalmi Társaság évi közgyűlését 1938. január 15 én tartotta *Dr. Ferenczy Géza* elnöklete alatt. Jelen voltak: Vári Albert alelnök, Dr. Gál Kelemen alelnök, Hadházy Sándor pénztáros, Kauntzné Engel Ella, Schullerné Sillay Erzsébet, Benedek Gábor, Balázs András, Dr. Fazakas Miklós, Nagy Béla, Ürmösi József, Dr. Lőrinczi István, Dr. Ferenczi Sándor, Antónia Mihály, Ütő Lajos, Kovács Imre, Márkos Albert, Ekárt Andor, Péter Lajos, Kovács Lajos, Fekete Lajos, S. Nagy László, Sigmond József, Dobai István, Báró József, Kiss Sándor, Kelemen István, Pap Zsigmond, Dr. Mikó Imre, Gyallay P. Domokos, Vári Domokos, Gyallay Pap Sándor, Gvidó Béla, P. Szentmártoni Kálmán főtitkár.

1. *Dr. Ferenczy Géza* elnök a közgyűlést a következő szavakkal nyitotta meg:

Tisztelt Közgyűlés!

Ujra egy év pergett le a végtelen mindenség homok óráján s mi újra közgyűlésre gyűltünk egybe — a mi szokásos nagy s talán túlzott szerénységünk mellett — ebben az eldugott teremben és a rendelkezésünkre álló rövid időtartamra.

Aggodalmas ború ül arcainkon e pillanatban, midőn egyelőre be se látható következményű egyházi főtanácsi ülés küszöbén állunk, midőn ki nem érlelt elgondolásoknak erőszakolása, személyeskedéseknek ideget és embereket pusztító folytatása, egyéni akaratoknak a közérdek fölé helyezése, a jövőbe nézés sutba dobása pusztítja és irtja azt a hagyományos unitárius egyetértést, egységet és együttműködést, melyet nemes őseinktől sértetlenül örököltünk. Ez aggodalomkeltő pillanatban a nagy fejedelem-

nek és lengyel királynak Báthory Istvánnak, komoly intelme kell álljon szemünk előtt, mely így hangzik: „a Mindenható kegye, hogy békében élhetünk, ám vigyázzunk, hogy azt helytelen cselekedetekkel meg ne rontsuk, mert sok jeles ország pusztult már el az emberek saját érdekének és nem a közérdeknek ápolása, az emberek nyugtalansága és gonoszsága miatt.“ Vajha nemcsak hallanók, vagy olvasnók, de meg is szivelnők s irányítútl fogadnók el ez örökértékű intelmet.

Unitárius irodalom — ma már nem vitás, hogy mindég volt, s az a hitem, hogy az idők végéig mindég is fog lenni. Nyugodalmas szép idők és vészteljes zivatarok, csak annak erőteljesebb, vagy gyengébb virágzására és irányára gyakorolhatnak befolyást. Erdély mai nemzedékének e téren a legnehezebb osztályrész jutott az összes korszakok nehézségei között, mert a vezetés és alkalmazkodás egyensúlyát kell megteremtenie és a mindennapi életbe átültetnie.

Nem könnyű feladat, mert teljes érdektelenséget követel. Bármerre is tekintünk, nem találunk hatalmasabb érdektelenségi szervezetet, mint aminők az irodalmi társaságok.

Ennek tagjait nem valamely érdek, hanem az Isten által adott kiváló tehetség, képesség készlettel írásra, még ha fizikailag kényelem imádó is. A tag írásának tartalma csakis a közérdek szolgálata lehet. Ettől eltérés az írást és írókat teljesen értéktelenné teszi. A magán érdeknélküli írásnak van hatalma és ereje az igazságot kitermelni és — megvédeni. Ezek rendelkeznek az igazság és közérdek védelmére a leglegyőzhetetlenebb fegyverrel — a tollal. A toll éles és erős barázdát szánt ott, hol elmegy. A szó elreptül, a toll örök. Megmarad nemcsak az élő nemzedékek között, hanem átszáll az utódokhoz is. Az utódok mondanak felemelő hálát, vagy lesújtó elítélést az irodalmi társaság és annak tagjai munkája felett. A visszaélést így nemcsak a Mindenható, hanem a következő nemzedékek is büntetik.

A tűz eloltható, a víz gátlással más irányba terelhető, a sűrű szél elől menedékhely kereshető, a felhő alá bujt nap újra előtör, az éj sötétsége eltűnik s újra világosság lesz, de a közérdek sérelmével egyéni érdeket munkáló egyén el nem kerülheti elítélő és megtorló bírálatát.

Igy az irodalmi társaságok munka irányítója csakis a lelkiismeret, s így a közérdeknek lelkiismeretes munkálása.

Irodalmi társaságunk a szenvedőkkel együttérző fájdalommal ugyan, de túlzott aggodalmak nélkül haladhat tovább a már kitaposott hivatásteljesítése útvonalán, a körötte és felette is folyó egyenetlenkedési zivatarak megtépászhatják az otthont nyújtó berket, de az a 16 éves múlt, melynek becsületes — és merem mondani sikeres — munkásságával külső elismerést és belső nyugodt öntudatot szereztünk, feljogosít arra, hogy Tompa Mihálynak a madár fiaihoz intézett felhívását idézzem: „legyen a dal fájdalmas borongó, fiaim csak énekeljetek“.

Társaságunknak az elmúlt évben kifejtett munkálkodása eredményét a különböző tisztviselői jelentések fogják a t. közgyűlésünk elébe tárni, azoknak részletezésétől én itt tartózkodom. Azonban fel kell említenem, hogy azok a munkálatok, melyek pályadíjainkra befutottak — mennyiségileg — nem fedik várakozásainkat. Különösen sajnálom, hogy az egyházközségek történelmének pályátételére mindössze 2, szóval is két pályamunka érkezett.

Valamennyien tudjuk és sajnálatosan nélkülözzük, hogy még sem részletes egyháztörténelmünk, sem unitárius irodalmi történelmünk nincs. Ezeknek megírását kívántuk és kívánjuk az egyházközségi történelmek egybegyűjtésével siettetni és megalapoztatni. Lelkészeink mindenikének több-kevesebb hézagossággal, de rendelkezéseikre állanak a lehetőségek. Egyházközségi anyakönyvekből, jegyzőkönyvekből, feljegyzésekből, itt-ott található hagyományokból, mondákból stb. mindannyian több-kevesebb szabotossággal, de mindannyian leírhatják a saját egyházközségüknek történelmét. Sajnálom és hibáztatnom kell, hogy oly kevesen emelték fel az író tollat.

Pedig ily irányú munkálkodásunkat nemcsak mi, hanem a nagy világ is érdeklődő figyelemmel kíséri.

Ujabb pályadíjakra, csak a múlt évi vonatkozó jelentések megtétele után fogunk előterjesztést tenni.

Ismételten is szeretettel és meleg üdvözléssel köszöntöm közgyűlésünknek tagjait, s a mai ülésünket megnyitom.

Közgyűlés a tartalmas megnyitót lelkes éljenzéssel vette tudomásul.

2. *P. Szentmártoni Kálmán* főtitkár felolvasta az Irodalmi Társaság 1937. évi működéséről szóló alábbi jelentését:

Igen tisztelt Közgyűlés!

Az Unitárius Irodalmi Társaság 1937. évi működéséről főtitkári jelentésemet szerencsés vagyok a következőkben megtenni:

Az Unitárius Irodalmi Társaság *Brassai Sámuelnek* unitárius kollégiumi tanárrá választása századik évfordulója alkalmából 1937 február 28-án a régi unitárius kollégium dísztermében emlékünnepelet rendezett gazdag műsorral. Az elnökségnek az volt egyik főcélja, hogy történelmi légkört varázsoljon s ezért az emlékünnepelet a régi unitárius kollégium dísztermében, ugyanazon a helyen tartotta, ahol 100 évvel ezelőtt Brassai Sámuel tanári beiktatója lefolyt fényes ünnepség keretében, melynek különös jelentőséget az adott, hogy hosszú idő óta ő volt az első, aki székfoglaló beszédét magyarul mondotta. Az emlékünnepeleten előkelő és nagyszámú közönség hódolt a tudós Brassai Sámuel szellemének, a XIX. század nagy tanítómesterének.

Irodalmi társaságunk *Dr. Gál Kelemen* alelnöknek Jakab Elek é'et- és jellemrajzának megírásáért az 5000 lejes jutalomdíj mellett még 5000 lej tiszteletdíjat utalt a mű kiadási költségeihez való hozzájárulás címen. Az Irodalmi Társaság megbízásából *Márkos Albert* lefordította Dávid Ferencnek „De dualitate” című művét.

Dr. Ferenczy Géza elnök nagyrabecsült adományából a következő pályatételeket tüztük ki:

a) Irandó egy unitárius tárgyú és vonatkozású regény. Jutalma 4000, azaz négyezer lej. Terjedelme 8—10 nyomtatott iv Határidő: 1937 szeptember hó 15.

b) Megírandó bármelyik unitárius egyházközség története. Terjedelme egy nyomtatott iv lehet. Jutalma 1000, azaz 1000 lei. Beadási határidő: 1937 dec. 31.

Erre a pályatételre egy pályamunka érkezett. „*Multon épül a jelen, jelenen a jövő*” jeligével. Szerző megírta a bágyoni unitárius egyházközség történetét.

Bíráló javaslata alapján a választmány e munkát jutalmazásra nem tartotta érdemesnek.

c) Irandó egy unitárius vonatkozású és tárgyú elbeszélés. Jutalma 1000, azaz egyezer lei. Terjedelme egy nyomtatott iv lehet. Beadási határidő 1937. szept. 15.

Erre a pályatételre érkezett két pályamunka. A választmány határozata következtében az ezer lei jutalmat: „*Épit a hit*” jeligéjű

pályamunka kapta, „A krétából épült iskola“ című szépirodalmi elbeszéléssel.

600 lei külön jutalomdíjat nyert az „Ujítsuk fel a multat“ jeligével ellátott pályamunka, „A nagy pap“ című történelmi elbeszéléssel.

d) Kahlfürst Imre úr adományából 2000 lei, azaz kettőezer lei tűzetett ki Blandrata életének és egyházi működésének megírására.

Beérkezett egy pályamunka: „Melyik út visz oda, ahol szétoszlik a világhosszág“ jeligével. Birálók javaslatára a választmány a 2000 lei díjat kiadni határozta, de nem pályadíj, hanem szorgalom díj címen.

Az 1937. év folyamán unitárius íróktól a következő munkák jelennek meg:

Dr. Boros György: Erasmus. Halála 400-ik évfordulójára írta az értékes megemlékezést.

Kováts Péter tanító, fiatal költő „Tükör előtt“ címen verses kötetet adott ki.

Gyallay Pap Sándor: „Felsikoltok“ címen szintén költeményeit adta ki. 1937. Cluj.

Jakab Ödön: „Argirus“ című tündérmeséjét gyermekszinpadra alkalmazta Péter Rózsa.

Dedk Pál: „Hiszek egy Istenben“ című füzetet írt az unitárius vallás ismertetésére.

Dr. Varga Béla: „A szabadelvű kereszténység alapja“ címen adott ki tartalmas munkát.

Dr. Mikó Imre: „A romániai magyar kisebbség panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt.“ — „Az ardeali kérdés az európai közvélemény előtt 1865—1920.“ — „A 14°/_o-os iskolai segély. 1937. Lugoj “

Ütő Lajos: „Nébó hegyén“ címen temetési beszédeit adta ki.

Balázs Ferenc: „Közérthető evangélium“ címen írt vallásos tárgyú munkát.

Dr. Simons Minot: „Egy modern Istenhit.“ Angolból ford. *Simén Dániel.* Az Unitárius Sajtó- és Iratterjesztő Bizottság kiadása.

Végh József: „Mentő öv“ című riport-regényében az alkoholizmus ellen küzd,

Vári Alberttől megjelent: „Bibliai képek az Új-szövetségből.“

A „Keresztény Magvető“ füzeteiből megjelent:

Szent-Iványi Sándor: „Dávid Ferenc és a tömeg“ címen lélektani tanulmányt irt.

P. Szentmártoni Kálmán: „Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya új megvilágításban.“

Sajtó alatt: *Vári Albert*: „Istenországa felé“.

Tóth István főgimn. rajztanár, festőművész, művészeti szakosztályunk tagja, értékes kiállítást rendezett önálló alkotásaiból. A kiváló műalkotásokat a napi- és szépirodalmi lapok elismeréssel méltatták.

A fennebb említett önálló munkákon kívül egyházi irodalmunk szócsövei a „Keresztény Magvető.“ Szerk. Vári Albert, az „Unitárius Szószék“ Szerk. Sigmond József, az „Unitárius Közlöny.“ Szerk. Benczédi Pál, „Unitárius Egyház“ Szerk. Útő Lajos és „Unitárius Naptár“ Szerk. Benczédi Pál. Ezekben sok szép egyházi beszéd, több figyelemreméltó tudományos, vallási, erkölcsi, egyháztörténeti, egyháztársadalmi, szépirodalmi munka jelent meg. A „Keresztény Magvető“ megtartotta régi tudományos jellegét és hírnevét, de azért többbizben tett komoly figyelmeztetést az egyházi életünkben levő mozgalmakra, az „Unitárius Közlöny“ a Dávid Ferenc Egylet alapszabályaihoz kötelezően ragaszkodva, megmaradt tisztán a vallás-erkölcsi alapelv mellett. Az „Unitárius Szószék“ címének megfelelően a kiválóbb egyházi beszédek gyűjteménye. Az „Unitárius Egyház“ az egyetlen sajtóorganumunk, amely egyházpolitikával is foglalkozik. Igen fontos hivatást tölt be az „Unitárius Naptár,“ amely csaknem 6000 unitárius családnak nélkülözhetetlen, kedves olvasmánya.

Unitárius Irodalmi Társaságunk tagjai más irodalmi lapokban is fejtenek ki áldásos munkálkodást. *Gyallay Pap Domokos* főszerkesztője a „Magyar Nép“ című kiváló néplapnak, *S. Nagy László* az „Erdélyi Szemlét“ szerkeszti.

Az ifjak közül *Bözödi György* és *Szabédi Székely László* a „Helikon“-ban és más helyen fejtenek ki figyelemreméltó irodalmi munkásságot.

Itt említjük meg, hogy az Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság 1937 márc. 21-én tartott rendes közgyűlésén *Dr. Boros György* unitárius püspököt, Irodalmi Társaságunk tb. elnökét, szintén tiszteletbeli elnökévé választotta. Kivánjuk e helyen is, hogy a jóságos Isten föltiszt. *Dr. Boros György* püspök urat még sokáig

éltesse, hogy még sokat dolgozhassék a magyar és unitárius szellemi műve'ödés fellendítésére.

Az Unitárius Irodalmi Társaságnak van jelenleg 42 választmányi, 3 levelező, 11 rendes tagja, a művészeti szakosztálynak 3 tagja, összesen 59 tagja. Elhunytak az év folyamán az Unitárius Irodalmi Társaság tagjai közül: *Balázs Ferenc* lelkész, *Pálffy Márton* tanár. Mindkettő lelkes és buzgó harcosa volt a magyar kulturának és az unitárius eszméknek. Nyugodjanak csendesen!

Az Unitárius Irodalmi Társaság vagyoni állapotáról részletes jelentést az Irodalmi Társaság pénztárnoka fog tenni.

Unitárius Irodalmi Társaságunk működését *általadnosságban* tekintve, tárgyilagosan megállapíthatjuk, hogy az sohasem volt szélsőséges, nem szolgált érdekcsoportokat, magán- vagy családi ügyeket, hanem mindig magasabb eszmény felé törekedett és amint a fenti ténymegállapítások és számadatok igazolják, ha az 1937. évi munkássága soknak nem is mondható, de kétségtelen bizonyítása élni akarásának s cselekvő képességének s Társaságunk folyóiratával a „*Keresztény Mogvető*“-vel a nagyabecsstült szerkesztőnk nemcsak a tudományt szolgálta, hanem az olvasóközönség háláját és tiszteletét is kiérdemelte.

Ha pedig Unitárius Irodalmi Társaságunk munkásságát a többi magyar Irodalmi Társaságok működéséhez hason'itjuk, akkor sem maradunk hátul, sőt dicsekvés nélkül megállapíthatjuk, hogy a magyar kisebbségi élet szellemi gazdagításához, mi is hozzájárultunk. Azonban nagy kár, hogy nincsenek szorosabb kapcsolataink a kisebbségi Irodalmi Társaságokkal, mert kisebbségi Irodalmi Társaságaink közös, összekötő kapocs s összhangzó működés mellett kétségtelenül hatékonyabban tudnának munkálni a magyar szellemi kincsek erdélyi kitermelésében. Soknak feltűnhetett például, hogy az egész erdélyi magyarságot érdeklő Brassai emlékünnepeyen, nem láthattuk még a helyben levő Irodalmi Társaságok hivatalos képviselőjét sem, ami azt bizonyítja, hogy szellemi dolgaink, különböző célú írásaink, kölcsönös megbecsülésének ideje még nem érkezett el, de hát hogyan is becsüljenek mások, ha mi magunk sem becsüljük kellően önmagunkat. Tanulság: szeressük, ami a miénk s a becsmérésnek még a látszatát is kerüljük, nehogy kisvonaluságot vethessenek a szemünkre. Unitárius Irodalmi Társaságunk minden kulturálisan gondolkozó egyénnek csak öröme szolgálhat, mert az senki ellen, hanem mindenki mellett dolgozik.

Áldozatkészség nélkül semmiféle intézményt fenntartani nem lehet. Hogy az Unitárius Irodalmi Társaság kulturális hivatását teljesíteni tudja, azt elsősorban *Dr. Ferenczy Géza* nagyrabecsült elnökünk áldozatkészségének köszönhetjük, amiért minden tiszteletünket, becslésünket és szeretetünket megérdemli. *Dr. Ferenczy Géza* nagyrabecsült elnökünket ideális munkálkodásáért Unitárius Irodalmi Társaságunknak éltet adó támogatásáért ragaszkodásunkról és törhetetlen támogatásunkról biztosítjuk s kívánjuk e helyen is, hogy a jóságos Isten még sokáig éltesse, hogy még sok jót tehessen Irodalmi Társaságunk s egyházi irodalmunk felvirágoztatásáért!

Befejezésül még csak azt említem meg, hogy népies kiadványok, füzetek megjelenéséről is beszélgettünk, de sajnos ahhoz most még nincs meg a kívánt anyagi erőnk, azonban ezt a kérdést a jövő programjának tekintjük. *Általában*, ha nem mindenben tehattünk úgy, mint ahogyan kellett volna, vagy ahogyan akartuk, az nem rajtunk, nem lelkesedésünkön, munka- és ügyszeretetünkön mult, hanem a körülmények kényszerítő hatásán. Ezekben voltam szerencsés az U. I. T. 1937. évi munkálkodásáról jelentésemet megtenni s tisztelettel kérem az igen tisztelt közgyűlést szíveskedjék azt tudomásul venni.

Közgyűlés a főtítkári jelentést köszönettel tudomásul vette. Majd *Dr. Ferenczy Géza* elnök felbontotta a jelíges borítékokat, amelyekből kitűnt, hogy 1000 lei jutalmat nyert szépirodalmi elbeszéléssel *Fekete Lajos* lelkész, 600 lei külön jutalomdíjat nyert: *P. Szentmártoni Kálmán* történeti elbeszéléssel, 2000 lei szorgalomdíjat nyert: *Ekárt Andor* lelkész. A „Multon épül a jelen, jelenen jövő” című borítékot elnök felbontatlanul nyilvánosan elégette.

Majd *Vári Albert* alelnök, szerkesztő tartalmas jelentése következett a „*Keresztény Magvető*” című, régi erdélyi tudományos folyóiratról, amely az 1938-ik évben fennállásának hetvenedik évét ünnepli. Közgyűlés a „*Keresztény Magvető*” társszerkesztőjének egyhangulag *P. Szentmártoni Kálmán* főtítkárt választotta meg. *Hadházy Sándor* pénztárnok számadásaiból arról győződött meg a közgyűlés, hogy az Unitárius Irodalmi Társaság anyagi téren is gyarapodásról számolhat be. Végül *Benedek Gábor* lelkész indítványára közgyűlés *Dr. Ferenczy Géza* elnöknek folyton megújuló áldozatkészségéért köszönetet mondott s az elnök lelkes éljenzésével a közgyűlés bevégeződött.

Emlékezés Berde Mózsáról.

(Köszöntő a Berde serleggel. Az 1938 évi január 16-án tartott Berde ebéden, mondotta: **Ürmösi Károly**, kolozsdobokai esperes.)

Igen tisztelt Asztaltársaság! Kedves Afiai az Urban!

Nem véletlenül használom ezt a megszólítást: Kedves Afiai! Nem is megszokás hatalmának hódolva, vagy előírásosan.

Tudatosan és szándékosan teszem ezt.

Ugy érzem s az a meggyőződés, hogy ez a — különben rendszerint templomban és istentiszteleten használatos — kifejezés egészen hozzáillő, sőt egyedül hozzáillő ennek a mostani alkalomnak és helyzetnek, ezeknek a mostani pillanatoknak, általam — s bizonyára mindnyájunk által — éreztetett ünnepélyességéhez.

Annival inkább is, mivel meggyőződésem s bizonyára mindnyájunknak meggyőződése az is, hogy az unitárius vallásosság és istentisztelet helyesen és öntudatosan felfogva s magasabb értelmezésben nincsen helyhez kötve. Nincsen még olyan szent helyhez sem, mint a templom.

Mert mindenütt és mindig templomban kell éreznie magát bizonyos mértékig, ahol és amikor Istent gondolatokkal, érzésekkel és cselekedetekkel kell dicsérni és imádni lehet.

Az unitárius vallásosságnak temploma igazában a tiszta és jószándéku szív, amely nélkül „a kézzel csinált“ templomnak nincsen meg a maga igazi jelentősége.

Az unitárius vallásosságnak temploma igazában maga az élet, ahol azt nemesen fogják fel és úgy is folytatják: ahol vezető irányelvekként állanak — úgyszólván alapigékként csengenek — a szivekben ezen szent intelmek és mindenekfelett való parancsok: „Az Isten lélek és akik őt imádják szükség, hogy lélekben és igazságban imádják.“ „Erről ismer meg mindenki, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek.“ „Mutasd meg nekem ezért a te hitedet a te cselekedeteidből,“ mert „nem min-

denki, aki ezt mondja: Uram! megyen be a mennyeknek országába, hanem, aki cselekszi a mennyei Atyának akaratát,“ Azért „Egymásnak terhét hordozzátok és úgy töltsétek be a Krisztus törvényét.“

* * *

Ennek a magasabban értelmezett és helyesebben felfogott unitárius vallásosságnak egyik jellegzetes képviselőjét — szinte merem mondani: megtestesülését — látom abban, akiről most nekem hivatásom és mindnyájunknak kedves kötelességünk megemlékezni:

Berde Mózsában, az unitárius jóltevők fejedelmében.

Mert az volt. Ugy érzem: jogosan nevezhetjük őt annak, akár az adomány nagyságát tekintjük, akár a lelki emelkedettségre valló elgondolást, amelyből az származott s nem kevésbé az áldozatosság nagy mértékét, amely annak megvalósításában megnyilvánult és megbizonyosodott.

Egy van csupán, amely gondolkozóba ejthet, vajjon használhatjuk-e ezt a bármennyire is megérdemelt, megtisztelő és felmagasztaló címet: fejedelem. S ez az, ha az Ő puritánságig menő szerénységére, igénytelenségére és egyszerűségére gondolunk.

És éppen ezekről esik nekem jól ez alkalommal megemlékezni s az ezekkel nála — tapasztalatom szerint — együttjáró kedves közvetlenségről.

* * *

Berde Mózsárról e helyen és ilyen alkalommal sok dicsőítő és az Ő nagyságához méltó elismerő méltatás hangzott el.

„Berde Mózsárról szolt az ének,“ költői lendülettel ódai szárnyalással.

Szólott hozzá méltó szónoki disszel, himnikus emelkedettséggel.

Én ezúttal csupán két vele kapcsolatos kedves és feledhetetlen lelki élményemnek felujjításával kívánok hódolni az Ő emlékének és szellemének.

* * *

Az egyik az, amikor mint alsó osztályu gimnázista több-
izben találkoztam vele a mostani Dávid Ferenc utcán, amely neki egyik rendes útvonala volt s minden alkalommal azzal a szinte

rajongásig menő csodálattal, tisztelettel és hódolattal köszöntem neki, amelyet akkor a nagyok iránt éreztem. S ma is érzek az igazi nagyok iránt.

És Ő csaknem mindig ezekkel a barátságos és meleg szavakkal fogadta a köszöntésemet: „szervusz édes kedves kis fiam!” És aztán tovább is beszélgetett és érdeklődött.

Ez akkor természetesen kedvesen érintett. Gyermeki lelkem ösztönös érzésével, kiéreztem belőle a jóságot s talán a lelki nagyságot is.

Ma egészen bizonyosan ki érzem. Sőt! Ma egy életprogramot, egy kitűzött élethivatást olvasok ki abból. Egy programot és egy élethivatást, amely abban csúcspontodik ki és körvonalozható, hogy Berde Mózsának minden unitárius vallású szegény tanuló, s különösképen székely tanuló „édes kedves kis fia” volt, akin segíteni, élethivatása kötelességének tekintette.

* * *

A másik emlékem az, amikor a már néhai — nekem szintén kedves emléktű, nagynevű főpásztorunk, aki akkor, mint néhány teológiai tárgynak tanára, lakásán, ahol néhány előadást tartott, körülbelől ezekkel a szavakkal fogadott engem és egyetlen osztálytársamat: már szintén néhai Simonfi Mártont: „No kedves barátaim! Jöjjenek, mert maguk most minden tudománynál szebbet és fontosabbat tanulnak.” És ezután lemásoltatta velünk két példányban Berde Mózsának talán épen azon napon kihirdetett végrendeletét. És mi hallgattuk és irtuk szinte áhitattal — a templomi gyászpompá komoly ünnepélyességével hangzó és mégis megindító, szívhez szóló kezdő szavakat: „Korom int, hogy rendezzem házamat, ügyeimet, testemnek és lelkemnek még ép és egészséges állapotában.”

* * *

Boldog voltam akkor és boldog vagyok most, hogy ezeket elmondhatom. S ezzel a hálás emlékezés egy szerény virágcsokrát helyezhetem el az Ő lelki emlékjéhez.

Boldog vagyok, hogy ezt mondhatom: Legyen áldott az Ő emléke és éljen közöttünk az Ő szelleme!

* * *

Berde Mózsá vagyónát, a tőle nyert örökséget mostoha körülmények leapaszthatják. Azt az örökkévaló értéket azonban, amelyet Ő vagyónával együtt hagyott reánk, semmiféle hatalom és mostoha körülmény el nem veheti tőlünk.

Csak éljen közöttünk az Ő szelleme!

Mert csak addig van jövők és létjogosultságunk, amíg ez a szellem él közöttünk. Addig minden unitárius egy élő tőke s egyben egy kiapadhatatlan lelki erőforrás.

És élhet ez a szellem mi közöttünk. Hiszen, ha vagyonunkkal nem is áll módunkban mindnyájunknak, hogy „egymásnak terhét hordozzuk és úgy töltsük be Krisztus törvényét“, módunkban áll ez lelkiekben; mindenekelőtt az egyetértő, egyetértésre, áldozattal és önuralommal is törekvő, mindeneget elfeledő és kiegyenlítő szeretet által, amelyekre a mai helyzetünkben különösen is olyan nagy szükségünk van.

Éljen hát közöttünk az Ő nagy szelleme, hogy szeretett és féltett egyházunk „vivat, crescat, floreat!“ — éljen, növekedjék, virágozzék — „ad multos annos“ — az idők végéig! *Amen.*

A jó pap képe.

„Ti vagytok e földnek savai, hogyha a só megízetlenül, mivel sóztatik meg?”

Nem egyházi beszédet akarok mondani, nem is azt akarom fejtegetni, hogy Jézus valóban mondotta-é ezeket a szavakat s ha mondotta, kiknek mondotta, hol és milyen alkalomból mondotta? A 12 apostolhoz szólott-é csupán, vagy a 70 tanítványhoz, vagy talán az egész Tábor-hegyi sokasághoz beszélt?! Nem kérdem, volt-é akkor, aki megérdemelje, hogy Jézus által a föld savának, az élet megízesítőjének neveztessek! Minden bizonnyal kellett lenni ilyennek, mert különben nem használta volna e szavakat. De, hogyha én ma e szavakat idézem, akkor minden bizonnyal elsősorban lelkésztársaimhoz intézem, mint akiknek hivataluknál fogva, de általában keresztény voltuk miatt is, valóban az élet savainak kell lenni, ami nélkül nincs igaz keresztény élet, nincs példaadó papi hivatal, mert az ízetlen só nem egyébre való, mint-hogy kivetessék és megtapodtassék, mert az ízetlen só már nem is só!

Midőn azonban úgy tekintjük magunkat, mint a földnek savait, vigyázzunk, nehogy a dicsőség lelkünkben kevélységet szüljön. Minél tündöklőbb Istennek irántunk való kegyelme, annál több a kötelesség és annál nagyobb az erkölcsi felelősség, mely minket ezen dicsőség megőrzésére kötelez, mert ha a só megízetlenül — kivetik és megtapossák!

A földnek sava, a világnak világossága kell legyen minden jó keresztény, mert erre lett már születésekor elhiva és erre lett elkötelezve a keresztiség szertartásában, mikor Jézus bárányai közé besoroztatott. S ha föld savának, világ világosságának kell lenni már az egyszerű keresztény hívőnek is, mennyivel inkább vonatkozik ez a Jézus nyájának pásztoraire, a keresztény egyház vezetőire és előljáróira, az egyházi és világi papságra. Az iskolai és teológiai nevelés e magas szellemi tulajdonságok felébresztésére és kifejlesztésére hivatottak, de a helyes utmutatást mégis a ki-

váló szellemi tehetségek élete és munkája, a mindennapi élet édes és keserű tapasztalatai és a szolgálatban eltöltött évek adják meg. Igaz ugyan, hogy az iskolai és teológiai nevelésnek elvitathatatlan befolyása van az ember szellemi emelkedésére és az általános műveltség és tudás fokozására, de azért az ember sajátos énjének ferdeségeit és rossz szokásait egészen eltüntetni nem tudja, erre az élet iskolája hivatott a maga nevelési eszközeivel.

Csakis ott kezdődik az ember tulajdonképeni élete, hol már egy bizonyos elvnel megállapodva, törekedései és vágyai ugyanazon egy célra vannak irányozva. Mig ezt a pontot el nem értük, rendetlenül küzködünk és vesződünk magunkkal és a külvilággal. Ettől a k' es harctól ment meg aztán az életpálya, melyre lépünk, ez lecsöndesíti lelkünk hánykodásait, melyek minden rendszer nélkül zavarogtak, mint háborgó árvíz, mig medrét meg nem ásta, ki nem vájta, hogy abban csendesen fusson célja felé.

Ekkor látja az ifju, hogy vége az álmodásnak s az élet komoly fordulatot vett. S aki eddig aranyhegyekre légvárat épített, most édes elmélázással nyugszik meg egy durva kőszirt alatt, melyet magáénak mondhat. S ki eddig tündér kertek illatát élvezte csupán s nem fáradozott az illatot lehelő virág gondozásával, most megtanulja, hogy munka, gond és törődés közt fejlenek ki a lélek nemesebb tehetségei s megtanulja, hogy ott parancsolhatunk, ott építhetünk legsikeresebben és legcélszerűbben, hol gyakorlatilag tudjuk, mit tehet az, hogyan építhet a., kinek parancsolunk.

Aki ebbe az iskolába nem komoly felkészültséggel lép be, ki nem hozza ide magával azt az életelvet, hogy aki ur akar lenni, az tanuljon meg először szolgálni másoknak; aki nem akarja magában Jézus utmutatását: tanuljatok én tőlem, én szelid 's al'zatos szívü vagyok! — élővé tenni; aki a gyermekszobából magával n -ta zsarnok, tülekedő és követelődző hajlamait; aki olyan-nak nézi az élethivatását, hol csak parancsolni kell és lehet, nem pedig engedelmeskedni és dolgozni; aki az élet utján csak azt keresi, hol másnak fölibe lehet emelkedni, nem pedig szolgálni; — ha ilyenek kezébe esik a nép sorsa, kik azt hiszik, hogy a világnak épen akkora szüksége van rájuk, mint nekik a világra; kik azt gondolják maguk fölöl, hogy bennük egy drága kincssel meg-rakott hajó érkezett az anyaszentegyház révébe: azokról el lehet mondani, hogy vak akar vezetni világtalant! Az ilyenekre mondotta

Jézus, hogy vak vezérek, kik nem látják a gödröt, melybe magukkal rántják a reájuk bizottakat is.

A jó pásztor ismeri juhait és azok szükségét. Jézus az egész emberiség megváltását tűzte ki élete céljául, de hogy közelebbről megismerhesse nemzete tévedéseit, hibáit és szükségeit s hogy minél közelebb állhason hozzá segedelmével, vállalja a mózesi vallás szigorúságában a rabbiságot, a tanítói hivatalt. A jó papnak is gyakorlatilag kell tudnia, hogy milyen viszonyban áll a nép és annak vallása egymáshoz s mit lehet tőlük várni és megkívánni. A papi hivatal azok közé a hivatalok közé tartozik, melyeket csak próbálva lehet megismerni. A távolról látott falu kis házaival regényesen mereng a reggel ködében, vagy az est homályában, ép úgy mint egy virágos rét, amely felé siető utas járhatatlan posványokra akad. Van a papságban valami tetszetős kényelem, melyet a távolról néző mindig lát, nem érzi ellenben, aki benne van, s van viszont kényelme, melyet a messziről néző nem lát. Távolról nézve, másoktól hallva, vagy könyvekből tanulni az életet és embereket, biztos csalódás. A tapasztalás hiányát nem pótolja semmi.

Kezet csókol a nép papjának akkor is, mikor titokban a rendnek és vallásnak ellensége. Viszont mi könnyebb, mint fűtött szobában pipafüst mellett érzelegni egy lappangva kihűlt gyülekezet helyzete felett, vagy jóllakottan tárgyalni a vallás és anyaszentegyház sorsát, mely roskad az elviselhetetlen teher alatt. Az anyaszentegyház áldó köpenye nem mindig és nem épen művelt nép felett van kiterjesztve. A vallás malasztját sokszor értelmetlen nép várja, kéri, tépi egy elkedvetlenített pap kezéből, szájából, kit nem méltányol érdemeiben. Az a jámbornak nevezett nép pedig sokszor kifogyhatatlan kutfeje a furfangnak, fortélynak, csalárdságnak, a papot megcsalják, nem fizetik s még nem is tisztelik. Így nemcsak hamis dogma, nemcsak külső ellenség nyomorgatja a vallásos közönség életét, hitét, hanem ezer meg ezer rejtett bűn létezik, amelyek miatt enyészik a vallásosság, veszélyben forog az erkölcs és a tisztesség, hanyatlik az egyház tekintélye és növekedik a hívők közönyössége, vallástalansága, templomkerülése. Így fzetlenül meg az élet sója, így rejtőzik véka alá a meggyújtott világosság.

Az elmondottak után könnyen megállapíthatjuk most már, hogy mi teszi az egyház vezetőit és követőit a földi életnek nél-

különbözhetetlen sójává, miben áll a helyes egyházvezetés, hogy mindenkinek ékesen és szép renddel legyenek.

Ilyen nélkülözhetetlen szükségesség az önbizalom és a jellem-szilárdság. Az egyházi életben, az egyház-igazgatásban sokkal több függ a körülményektől, mint a polgári igazgatásban. Itt még az erőszak megfenyítése is kimélőbb kezét kíván, mint egyebütt: itt az egyesek és a nép gyengeségeinek szigorú bírálata is éppen annyi zavart okozhat, mint azoknak a törvényekkel való makacs szembeállása. A polgári közigazgatás célja elérése érdekében gátat ront, partot szaggat, de az egyházi közigazgatás, mint csendes folyam, hegyet kerül, gátat kimél, inkább épít, mint ront, megalkuvónak látszania azonban még sem szabad. Bár más az apostoli, mint a diktátori hatalom, de mindeniknek a közjó elérésére kell törekednie. Az anyaszentegyháznak a hívekkel és a papnak az anyaszentegyházzal való kapcsolata sok kényes helyzetet, sok bonyolult érdeket teremt, melyeknek megoldásához úgy kell hozzányulni, hogy az egyház épülete meg ne bomoljon, de végeredményben mégis az igazság diadalmaskodjék. A legnehezebb kérdések megoldásánál is egy határozott elvszerűségnek kell kidomborodnia s itt a vezetőnek, a papnak nem lehet talántámoznia, nehogy gyengeség és hizelgés vádja érhesse, mert a határozatlanságból s csak egy gyenge sóhajtásból is rettenetes szélvész támadhat, melynek lecsendesítése sokkal több erőt és idővesztést igényel, mint a meztelen igazság megsziveltetése. Az egyenes út mindig a leg-rövidebb út és a legbiztosabb. A főnyereség mindig az egyetértés, amire egy jellemében szilárd, beszédében egyenes és nyílt, cselekedeteiben őszinte, magaviseletében feddhetetlen vezetőnek, papnak félreismerhetetlen hatása van. A maga egészében szent az ügy, melynek szolgálatában áll a pap, de nem mindig szent s nem ártatlan kezek mutatják azt fel. Legtöbb dolga az egyéni viszonyok körében a köznéppel van, mely minél szorosabb korlátok közé van szorítva másnemű viszonyaiban, vagy polgári állásában, annál inkább igyekszik esze fortélyát az egyházi ügyek és érdekek körében érvényesíteni és a saját akaratát törvényül elfogadtatni s emellett igényt tart a bánthatatlansághoz, mert hite szerint ő alkotja az egyházat és annak vezetői az ő kényelmére vannak. Igaz, hogy az akaratosság hajthatatlanság rosszul áll a palástos embernek, de a szilárd jellem és a megingathatatlanság is szép erény.

Mi lenne az egyházi érdekek sorsából, ha a szent takaró alá rejtett tör, szemébe nem villanna az okos vezetőnek, mielőtt sebet ejthetett volna? Mi lenne, ha nem volnának arra termelt vezetők, kik egy szóval, egy tekintettel leszereljék a zavargót s kihámozák a hazugságot az igazmondás áruházából? Minden érdekek között az egyháziak a legvédtelenebbek, a legkiszolgáltatottabbak, épen azért a legnagyobb figyelemre méltók.

Igen természetes azonban, hogy az elv, az érdek, mely mellett egy előjáró kikel, legyen egyenes, a szándék tiszta és az anyaszentegyház ügyével szorosan kapcsolatos, nehogy a hajthatatlanság vakmerőséggé aljasodjék. Ha aztán valahol nélkülözhetetlen a szilárd jellem, úgy a vallás, az egyház ügyeinek vezetésénél épen nélkülözhetetlen. Amely egyház, amely vallás ingadozó kezekre bízott, előbb külső alakjában, utóbb lényeges elveiben is áldozata lesz a gyáva önzésnek és elfogultságnak. Az igazságtalanság a földön mindenütt kárhozatos eszköze a hatalomnak, az anyaszentegyházban azonban helyrehozhatatlan bűn, mivel itt csak az igazság szigorával és nem lánc-zörgetéssel lehet tekintélyt adni a vallásnak és mindennek. Épen azért a megismert igazság mellett evangéliumi szellemben ki kell tartani állhatatosan, mert visszalépésnek csak ott van helye, ahol félrelépések történtek, különben előrehaladni nem lehet s a kormányzás, mint romlott gép, megáll vagy helytelen tulsulyt kapva, rendetlen szaladásnak indul, mely pásztor, nyáját és minden szent érdeket magával sodor.

Mint hogy mindennek van határa s még a legnagyobb igazság mellett is helyet kell foglaljon az irgalmasság, így a legszilárdabb jellem sem elég még, hogy ízesítő sóvá lehessünk a földi életben. Szükség van arra is, hogy szív és lélek is lakozzék bennünk, vagyis az anyaszentegyház vezetésében és kormányzásában csak az a szilárd jellemű vezér tud eljutni a teljes diadalig, aki bánni is tud a reábizott értékekkel az egyházat alkotó hivekkel a maga egészében és összességében.

A mások vezetésére hivatott és a mások fölébe emelkedett ember erényeinek fénylő ragyogását a szívélyes bánásmód, a nyájas leereszkedés, a nemeslelkűség és lelki műveltség adja meg. Harmatcsepp ez a kinyílt virágon, melyet vonzóbbá tesz, lanyha szellő ez a nap égető sugarai között, melyeknek hevét enyhíti. Talán az teszi e szép jellemvonást oly értékessé, hogy sokan megfedelkednek róla, mikor a hatalom polcára kerülnek. Azelőtt min-

denkit „kedves barátom“-nak szólítanak, utána megbizóik, választóik zsarnokaivá lesznek.

Kivánni senkitől nem lehet, hogy merőben lemondjon a méltóságról, de lemondani nem is volna észszerű, mert a nép rendszeren keresi az alkalmat, hogy a szerény leereszkedéssel szemben visszaélhessen, de az örök hidegség, feszély és gőg nem neveli a tekintélyt s aki ezek után akarná imádtatni magát, meg lehet, nyerne félelmet, meghunyászkodást, de bizalmat soha, enélkül pedig a vezetés és kormányzás sikere biztosítva nincs soha. Kikerülni nem lehet, hogy az annyi nehéz ügygel foglalkozó előjáró ma el ne komorodjon, de a komor órák után szelidség és nyájasság tesz széppé a pályát, melyen örömben, búban egyformán előre haladni kell; de hiszen ki szeretné az eget is és ki vágnék oda, ha fellegeiből soha se vetköznék ki s mindig csak a mennyköveit mutogatná?!

A nyájasság és szelid modor nem csorbitják a tekintélyt, hanem könnyítik a jog és igazság diadalmát s a parancsolatnak út nyitnak a különben zárt szivekhez. Mi a vallás ölében szoktuk kipiheenni az élet bosszantásait. A nép, mely a polgári életben sokszor szenved erőszakot, sokszor éri sérelem érzelmeit, amely keservet ott hideg egykedvűséggel szenved, azt az egyházi kormányzás uralma alatt nem tudná eltűrni, itt csak meleg kezét enged és szenved meg sebei körül. Itt helye van tehát, hogy a szív kedvessége átsugározzék a szenvedő lelkekbe s csak arra kell ügyelni, hogy a kiméletes magaviseletben ne hideg udvariassággal, a nyájasságban ne gyáva hízkeléssel találkozzanak. Hízkelkedni rabszolgához illik, a képmutatás a valódi érdem hiányának duggatására való! Egy papban egyik sem állana jól! De mégis hozzáférhetőnek kell legyen mindig, mert a tőle érzett hidegséget megvetésnek és csekély karcolást nagy sebnek veszen a nép. Épen ezért sérteni nem illő, hamar megsértődni nem eredményes. Nyájasság és leereszkedés olyan legyen, hogy be ne sározzanak miatta; méltóság és tekintély olyan legyen, hogy meg ne fagyjon a szív közelében! Ez az az arany középút, melyen haladva a pap valóban a földnek sója és a világnak világozása.

Jellemszilárdság és szerető szív, nyájasság leereszkedés és szívelyes bánásmód mind szép vonások, de inkább csak földi érdekekre viszonylanak, a nemesebb szint a vallásosság adja meg, mert ebből ismerünk rá a hivatalra és az elhivatottságra. Ez adja

meg a teljesebb ragyogást a jellemnek, ez teszi valóban Isten szolgájává a papot, mikor a gyülekezetben saját példaadásával nyomja reá a pecsétet a vallás szentségére s mint a hitnek védője, tűnik fel gyülekezete előtt. Egy lekipásztornak józan számítás szerint kell buzgónak lenni a vallás elvei mellett s áhítatosnak annak rend- és szertartásaiban, nemcsak azért, hogy élete kedvetlenségei között eljuthasson az Isten akaratján való megnyugvásig, vagy hogy a hivatala körébe eső méltatlanságokat, — midőn távolról jövő mennyköveket kell kifognia, — égi illetődés nyugodtságával fogja fel, hanem azért is, hogy egykedvősége át ne szivárogon a népbe s e miatt a vallás becse csökkenést ne szenvedjen. A nem buzgó pap sértő torzképe a vallásnak. Sok megfér a papi paláttal ebből is, abból is, amit a világ szokott adni és abból is, mit a kor uralkodó szelleme megteremt, de a vallásos egykedvőség sohase. Ez az a Sinai-hegy, melyen Istennel kell társalognia az alatt is, míg a nép, melyért szolgál és imádkozik, alant megszokott boldonságaiban tévedez.

A pap Isten követe a gyülekezetnél és e nagy felkentség hitlevele a nép előtt egyedül a vallásosság. A papnak a templomban kell lennie mindenkor, mikor a templomozásnak ideje van és részt kell vennie a szertartásokban. A buzgólkodás háza népével együtt legyen legkedvesebb foglalatossága. Midőn a pap a hivatástól megvetett szent órában is az Ur hajlékában található, úgy tetszik, mintha Józsué szavaival komolyan intené az elhült gyülekezetet: „Ha ti nem méltatjátok is figyelemre az Urat, én és az én házam népe tiszteljük őtet!”

Ime, ezek kellene ahhoz, hogy a pap a földnek sója és a világnak világossága legyen. De az ilyen pap aztán ismeri is kötelességét, meg is becsüli elhivatását nemcsak magában, hanem kartársaiban is. Ha ő magát Isten lelke templomának tartja, ugyan ezt tételezi fel többi paptársáról is és nem csupán magát tartja a legszebb, legékesebb és legértékesebb templomnak, hanem azokat is, melyeket talán megrongált az élet vihara, vagy a szemben található közöny lehűtött, megfagyasztott.

Nyájasság, szívélyesség, jellemszilárdság, okos leereszkedés s más hasonló tulajdonságok mellett még kell legyen a papban valami egyéb is, amit nem a néppel szemben gyakorol, hanem azokkal, akikkel ugyan egy célra hivatott, amit úgy hívnak, hogy: kartársi szolidaritás! Hogy ez mi, azt minden papnak tudnia

kell, vagy legalább is tudnia kellene, meg kell sugja jobb érzése, műveltsége, udvariassága. Igaz, hogy Jézus azt mondta, hogy a próféta csak épen a saját népe előtt nem kedves és a pap is pap-társai előtt szokott kevésbé kedves lenni, de azért úgy kell elszenvednünk egymást, hogy a becsületen csorba, a paláston folt ne essék.

Ezen a téren minden papnak a saját lelke kell megsugja tenni valót. Itt tanácsot adni, itt követelni nem lehet anélkül, hogy az ember kenyérnyújtását kődobással ne viszonzónak. Pedig Jézusnak erre is van jó tanácsa, nem is egy, mint például: „Példát adtam nektek, hogy amint én cselekedtem, ti is úgy cselekedjétek“, vagy egy másik: „Ugy szeressétek egymást, mint én szerettelek titeket“, vagy ismét egy más: „Ugy fényljék a ti világosságtok az emberek előtt, hogy dicsőítsék a ti mennyei Atyátokat“. Akinek ennél is többre van szüksége, vegye elő a szentírást és abban megtalálhatja, amit kell hinnie és cselekednie, hogy valóban a földnek sója és a világnak világossága lehessen.

V. Nagy Dénes.

Dr. Elekes Dénes
1880—1937.

A szép Nyikómente szülötte volt ő is, mint az unitárius székelység annyi más jeles képviselője. Atyjától, az egyszerűségében is nemes gondolkozású, tiszteletet parancsoló harisnyás székelytől örökölte nemcsak jelentékeny vagyonát, hanem a törhetetlen munkakedvet, a nagy akaratereőt, a fajaért és vallásáért buzgó lelkesedést is.

Kereszturt, majd Kolozsvárt tanult. Ügyvédi oklevele megszerzése után Kereszturt telepedett meg. Családot alapított és hiven az ősi székely hagyományhoz, nem félt a bő gyermekáldástól, mert a gyermeket Isten legdrágább ajándékának tekintette. Szerette is a rajongásig őket s értük készen állt bármilyen áldozatra.

Lelkét köztük s nagyobb családja, a székelység között osztotta meg. A verőfényes szép napokban a székelységgel együtt örült a népi intézmények fölvirágzásán s akkor sem csüggedt el, amikor elkövetkeztek a nemszeretem napok. Igyekezett menteni a még menthetőt, a meglevőt átalakítani a változott idők követelményei szerint s bámulatos akaratereje és nem mindennapi szervezőképessége e küzdelmes napokban mutatkozott meg a maga teljességében.

Mint a kereszturi unitárius kollégium gondnoka, nemcsak a főgimnázium fönmaradásáért küzdött sikerrel, hanem a kollégium mellett fölállított gazdasági iskolának is éltető lelke volt. A szövetkezetek szövetségében pedig sikerrel működött közre, hogy a székelység a nagy gazdasági összeomlást a lehető legsimábban ussza meg. És ugyszólván, halálos ágyán vitte ki, hogy a most létesülő székelyföldi vajgyárat Kereszturt helyezték el s az unitárius székelység e révén is új jövedelmi forráshoz juthasson.

Volt egyéniségében valami sugalló erő, mely bizakodásra,

elszánásra birta a tétovázó lelkeket. Minden fellengősségtől mentes, józan, világos esze a dolgokat mindig a maguk gyakorlati oldalán fogta meg. És mégis meleg lélek volt, aki bizalmas baráti körben környezetét jókedvre tudta deríteni. Ez magyarázza meg azt a nagy népszerűséget, melyet széles körben élvezett. Ezért gondolnak rá szeretettel vissza mindig még azok is, kik a közélet harcaiban olykor ellenfelekként álltak vele szemben. És ezért kísérte általános részvét a temetőbe, atyja tetemei mellé. (ma)

Dr. Pázsint Mihály
1867. jun. 12. — 1938. jan. 1.

Az unitárius lelkészi kart Dr. Pázsint Mihály nyug. lelkész elhunytával ismét súlyos veszteség érte, mert vele a jelesen képzett lelkészeknek egyike szállt sirba.

Szegénysorsu székely fiu volt s atyja a szép tehetségű gyermekket a toroczkói iskolába vitte s innen jött a kolozsvári főgimnáziumba, ahol az akkori idők szokása szerint szolgálattal és mint jó tanuló, csekély ösztöndíjjal segélyezve tartotta fenn magát. Az érettségi vizsgát az 1886—87. tanévben letéve, a theológiára iratkozott be. Papi oklevelet 1891-ben nyert, amikor egypár évig Szinérváralján nevelősködött. 1892-ben a sepsiszentgyörgy-kilyéni társsegyházközségek lelkésze lett, ahol 1893-ig szolgált, amikor ideiglenesen megvált a papi hivataltól s működési teret más pályán keresett.

Mint dohánygyári tisztviselő, az egyetem jogi fakultására iratkozott be s ennek elvégzése után jogi doktorátust tett, ami bizonyítja nagy szorgalmát s az ismeretek után való szomjúságát, melyet egész életén keresztül megtartott.

1906-ban lelke vágya ismét visszahozta a papi pályára s így lett az alsó-felsőszentmihályi, turi s később küküllő-széplaki lelkész, míg 1931-ben nyugalomba ment.

Igazságszeretete miatt sok kellemetlensége volt, de mind-ezeket békével tűrte, mert erős hite volt az igazság győzelmében.

Szép és népes családot hagyott hátra. Gyermekait gondos

nevelésben részesítette, kik hűséges nejevel együtt szeretve tisztelik és áldják emlékét.

Mi is kegyelettel emlékezünk a pályatársra! Isten veled kedves barátunk, testvérünk!

k. i.

József Lajos
1870—1938.

Hetek és hónapok óta szomoruan halljuk, hogy a sepsikilyénszentgyörgyi társégházközségek derék lelkészét valamely kegyetlen kór támadta meg, amelyből felgyógyulása emberileg nem remélhető. A végzet febr. 1-én beteljesedett. József Lajos, lelkészkarunknak ez a közbecsülésben álló tagja, a háromszéki egyházkör tiszteletbeli esperese, itthagya szeretteit s ezt a küzdelmes földi életet.

Valódi papi jellem volt, aki nem üres külsőségekben találta meg az élet értelmét és célját, hanem a hitben, az emberek szeretetében és megbecsülésében. Nem nagyhangu szónoklatokkal kereste az érvényesülés útjait, hanem zajtalanul munkálkodott az Ur szőlőjében. Volt egyéniségében valami megnyerő kedvesség, amellyel rokonszenvet ébresztett másokban. Atyjától örökölt áldott humora könnyebbé tette reá nézve az élet terhét, s jótékony derűt árasztott körülötte. Mint lelkész és mint ember egyaránt tiszteletet parancsoló volt, amit meg is adott neki nemcsak az egyházközség, melynek 44 évig hű pásztora volt, hanem a társadalom is, amelyben olyan sok irányu munkát végzett. Nagy a vesztesége egyháznak és társadalomnak, de mégis legnagyobb családjának a gyásza, melyet pótolhatatlan veszteség ért halála által. Mi is őszinte részvételt osztozunk a veszteség fájdalmában s Istentől vigasztalást kérünk elköltözött barátunk ittmaradt kedveseire.

IRODALOM.

Grycz-Smíłowski Károly: Kosmos-Religion Humanitát. Krakow, 1937, 51 oldal. Az oxfordi konferencián új arcot ismerünk meg. A régi történelmi mult emléke tükröződött vissza azon a komoly lengyel arcon, aki nagyon kereste az erdélyi és magyarországi unitáriusok németül is beszélő kiküldötteit, mert bennük az évszázados közös mult hagyományain és összeköttetésein keresztül a testvért akarta feltalálni. Grycz-Smíłowski lelkész a feltámadott új Lengyelország haderejében protestáns tábori lelkész volt, s most néhány esztendeje, amióta nyugalomba vonult a lengyel mult vallási kérdései foglalkoztatják, melyeket kora fiatalsága óta tanulmányoz. A lengyel unitáriusság tragikus élete, a sociniánusok lelkiekben olyan gazdag küzdelmei mutatják számára azt az utat, melyen új nemzeti életre feltámadott népe számára a jövő vallásos világnézetét keresi. A klerikálizmus, a bolsevizmus, a judaizmus és a totális államszemlélet útvesztői között, a lengyel testvérek egykori evangéliumi gondolatait eleveníti fel, s azok terjesztésére egy kis vallásos társulatot is hozott létre; előadásokon és időszaki kiadványokon keresztül ismerteti célkitűzéseit. A jövő világának az ő hite és a mi hitünk szerint is, a jézusi evangélium unitárius értelmezése adja meg megnyugvását és békességét, ahol a humánus teljesebb tiszteletében azokkal is találkozunk, akik a mai modern életben útjaikat eltévesztették. Szeretettel köszöntjük Grycz-Smíłowski testvérünket az egykori lengyel unitáriusok lélekszállakon keresztüli egyenes leszármazottját. Kis könyvét örömmel olvastuk s munkájára a mindnyájunk által egyformán tisztelt egy igaz Istenünk áldását kérjük.

Ferencz József.

Jakab Elek élet- és jellemrajza Dr. Gál Kelemen tollából megjelent. A mű ismertetésére még visszatérünk.

Dr. Wilbur: „A mi unitárius örökségünk“ című kb. 28 ives munkája, mely az unitarizmus történetét a különböző országokban részletesen tárgyalja Szent-Iványi Sándor teológiai tanár fordításában és kiegészítésével, mintegy 170 képpel diszitve, a közeljövőben megjelenik. Előfizetési ára: füzve 120 lej, famentes papíron 135 lej, kötve 150 és 165 lej. A bolti ár magasabb lesz. Előfizetéseket elfogad az Unitárius Iratterjesztő, Cluj, Liceul Unitarian.

KÜLÖNFÉLÉK.

Olvasóinkhoz. A „Keresztény Magvető“ ismét jubiláris évfordulóhoz érkezett. A jelen füzettel a 70-ik évfolyamát kezdi meg. Ritka évforduló egy tudományos célt szolgáló folyóirat életében. Erdélyben a magyaryelvű folyóiratok között páratlanul áll. Mi azzal szeretnők ezt az évfordulót megünnepelni, ha terjedelmét bővíthetnők vagy minden hónapban megjelentethetnők, mert a mai formában és terjedelemben már nehezen bírja meg szellemi termésünket. Azonban anyagi gyöngeségünk akadályozza jó szándékunkat. Az előfizetések-ből befolyó összeg még a nyomdai költségeket is alig fedezi. Arra meg nem is gondolunk, hogy akár az írókat, akár a szerkesztőket valamivel díjazzuk. Csupán azzal tehetjük emlékezetessé ezt az évfordulót, hogy az eddigi szerkesztő mellé társszerkesztőnek felkértük *P. Szentmártoni Kálmán* jeles történetírót, hogy ez által a mult hagyományait helyreállítsuk s másfelől a jövő fejlődését is biztosabbá tegyük. De, hogy reményeinket valóra válthassuk, az jó részben attól függ, hogy olvasóink mennyire támogatják vallási és egyházi életünknek s általában a szabadirányu kereszténységnek ezt a kipróbált harcosát. Azért kérjük olvasóinkat és előfizetőinket, hogy nem csupán a saját előfizetések megújításával, hanem új előfizetők gyűjtésével is tegyék lehetővé folyóiratunk további fennmaradását és fejlődését, amelyért mi is minden áldozatra készek vagyunk. *A szerkesztők.*

Egyházi főtanácsi ülések. A mult évről elmaradt, szokásos Egyházi Főtanácsi ülést 1938. január 16-án és 17-én tartotta meg az unitárius egyház. Ezeket megelőzte január 15-én a Dávid Ferenc Egylet közgyűlése, amelyen már érezhető volt az az ideges nyugtalanság és türelmetlenség, mely a Főtanácsnak választás előtti részét jellemezte. A Dávid Ferenc Egylet elnökévé *Dr. Gál Miklós* képviselőt választották, ügyvezető alelnökké pedig *Dr. Kiss Elek* theol. tanárt. A választmány maradt a régi, amennyiben a kisorsoltakat újra visszaválasztották.

A főtanácsi ülést január 16-án reggel *Dr. Ferenczy Géza* főgondnok nyitotta meg aggodalmas, de határozott, irányjelölő, szép szavakkal. A különböző felfogások árnyalata meglátszott már a tárgysorozat megállapításánál, amely megtörténvén, az újonnan megválasztott körü felügyelő gondnokok: *Dr. Fekete Sándor*, *Dr. Barabásy Albert* és *Tanka Károly* letették az esküt. Az elhunyt *Dr. Elekes Dénes* székelykeresztúri főgimnáziumi felügyelő-gondnokról kegyeletes szavakkal emlékezett meg a Főtanács, majd megválasztotta *Dr. Elekes Domokost* és *Dr. Lőrinczy Istvánt* új főgimnáziumi gondnokokká. *Dr. Szent-Iványi József* főgondnok lemondását sajnálattal vette tudomásul a Főtanács s helyébe *Dr. Gál Miklós* országgyűlési képviselőt választotta meg. Főtanács tudomásul vette, hogy *Dr. Boros György* püspök 1938 április 1-én nyugalomba vonul s helyébe püspöknek csaknem egyhangulag *Dr. Varga Béla* főjegyzőt választotta. A főtanácsi ülésnek legizgalmasabb pontja az volt, hogy betöltsék-e a mostani Főtanácson a főjegyzői állást vagy ne? *Dr. Ferenczy Géza* főgondnok nem tartotta időszerűnek a főjegyzői állás azonnali betöltését, azonban a többség a betöltés mellett nyilatkozott s ezért főgondnoki állásáról lemondott. *Dr. Varga Béla* püspök meleg szavakkal kérte *Dr. Ferenczy Gézát*, hogy változtassa meg elhatározását s a Főtanács is lelkesen tüntetett mellette, de eredménytelenül, mert *Dr. Ferenczy Géza* megmaradt elhatározása mellett.

Főtanács egyházi főjegyzőjévé nagy szótöbbséggel *Dr. Kiss Elek* teol. tanárt választotta meg. Ugyancsak *Dr. Kiss Eleket* választották meg teol. dékánnak is. Megválasztották azután a különböző bizottságokat is. Szép eredménynek mondható a Főtanácsnak az a határozata, amely kimondotta, hogy a székelykeresztúri főgimnázium felső tagozatának fenntartását az egyház újra vállalja.

A választások után annyira megcsappant az érdeklődés, hogy például a jószágfelügyelőségnek annyira fontos, tartalmas jelentését már kevesen hallgatták s így volt ez tovább is, szinte hajszolták a tárgyakat, csakhogy minél hamarabb vége legyen.

Felemelő volt a Főtanács befejezése, midőn *Útő Lajos* és *Lőrinczi Dénes* lelkészek, mintegy szónoki versenyre kelve szebbnél-szebb kifejezésekkel üdvözölték az Elnökséget s fejezték ki a Főtanács nevében köszönetüket. *Árkosi Tamás* közügyigazgató megható imájával záródott be a Főtanács.

Az egész Főtanács folyamán többször felhangzott, hogy ez a Főtanács „*történelmi*”; mi is hisszük, hogy az lesz, ha az új rend az unitárius élet folytonosságát harmonikusan biztosítani tudja. *Sz. K.*

Az Egyetemes Unitárius Lelkészkör 1938 január hó 15-én délelőtt tartotta a püspökség disztermében 1937 évről elmaradt rendezés közgyűlését. Mintegy 70 lelkész jelent meg e népes gyűlésen. „Erős várunk“ eléneklése után Biró István imája emelte a lelkeket Istenhez. Pál Dénes elnök megnyitójában visszapillantást vetett a Lelkészkör negyvenéves multjára. Melegen üdvözölte Gvidó Béla esperes-lelkészt 50 éves lelkészi szolgálatá határkövénél.

Elnöki bejelentések során szomoruan nyert megállapítást, hogy az unitárius lelkészek államsegélyének kielégítő rendezése az elmúlt évben sem nyert megnyugtató megoldást.

A vidéki lelkészkörök munkásságáról szóló évi jelentést Kővári Jakab terjesztette elő, röviden vázolvá lelkészkörünk 40 éves munkásságának irányelveit. Tartatott az elmúlt évben egy háromnapos konferencia Brassóban. Előadásai, a hozzászólások és megbeszélések bátran megállják az összehasonlítást akár felekezeti, akár nemzetközi viszonylatban. Nagy lendületet adott az egységes munkának a Nagy Dénes lelkész által összeállított s a körök többsége által elfogadott munkaprogram.

A hitoktatás reformjáról tartott előadást Nagy Dénes. Előadását élénk megbeszélés követte.

Sigmond József szerkesztő a kör folyóiratának az „Unitárius Szószék“-nek 1937 évi munkásságáról számolt be.

Ekárt Andor pénztáros a Lelkészkör 1937 évi pénztári forgalmáról számolt be. Gyűlés úgy a szerkesztőnek, mint a pénztárosnak elismerő köszönetét fejezte ki munkásságukért.

Fekete Lajos jegyző már korábban bejelentvén ezen tisztségéről való lemondását, gyűlés Kővári Jakabot választotta meg jegyzőnek.

Fikker János alelnök zárószavaival ért véget a gyűlés. . . .*ab.*

Hirek Angliából.

Kik lesznek a nyári angol látogatók? Máris több angol lelkész készül, hogy a nyár folyamán meglátogassák az erdélyi unitáriusokat. Így Rev. Philipson wallascyi lelkész, aki az Angliában tanuló unitárius hallgatóknak egyik legodaadóbb felkarolója. Mr. Twinn liverpooli fiatal lelkész feleségével együtt, aki nemcsak látogatni akar, hanem a nyelvet is meg akarja tanulni s már is igen sokat tud az angolok számára annyira nehéz magyar nyelvből. Mr. Short londoni lelkész feleségével együtt, aki egyuttal egyik erdélyi unitárius lelkész „komája“ lesz.

Zsidó hallgatók az unitárius teológián. Az angol unitáriusság szabadelvűségének egyik jele az is, hogy az oxfordi „Manchester College“-ban két zsidó hallgatót vett föl s azoknak ösztöndíjat is adott. Mindkettő Németországból menekült Angliába s kitűnő képzettségüket mutatja az is, hogy mindkettőjüknek meg van a doktorátusa.

Két érdekes mozgalom. Anglia a mozgalmak, az eszmék hazája. Talán nincs egy eszme a világon, melynek Angliában ne lenne képviselője. Most mégis a két legjelentősebb mozgalom: az „Oxford Group Mouvement“ és a „Pacifist Mouvement“. Az előbbi megalapítója egy Buchmann nevű amerikai és célja a vallási és erkölcsi élet megvalósítása. Eszmeköre pszichológiai és vallási. A pszichológiai oldalon hirdeti a kibeszélés fontosságát: bármi fekszik a sziveden, mondd el mindenkinek s ezáltal visszanyered lelki egyensúlyod. A vallási oldalon Istennek életünkbe való állandó beleszólását hangsúlyozza s hirdeti, hogy az igazi élet titka: Isten vezetése alatt való éles, akaratunknak Isten akarata alá való vetése. A cél megvalósítására, a gyakorlati vallás megélésére a következő alapelveket hangsúlyozza: Meggyőződést, megtérést, megvallást és folytatást. Az erkölcsös élet megvalósítására négy u. n. „abszolutumot“ fogadott el vezető elvül: „abszolút szeretetet, abszolút hitet, abszolút tisztaságot (sexuális) és abszolút önzetlenséget“.

A másik igen érdekes mozgalom a „Pacifist Mouvement“, „Béke mozgalom“, élén Lansbury-vel, a hetven éves aggastyánnal, aki lemondott az igen erős munkáspárt elnökségéről csak azért, mert mint tökéletes pacifista nem akart tagja lenni egyetlen egy kormány-nak sem, amely hozzájárul a felfegyverkezés által a háboru előkészítéséhez. E mozgalom mind nagyobb teret foglal el s vezetői csaknem minden héten minden városban nyilvános gyűlést tartanak. Céljuk valóban evangéliumi: kiirtani a háborut, a katonaságra fordítandó pénzt inkább a szegényebb államok felsegítésére használni fel s minden nemzetek között felmerülő viszályt a csatamező helyett a kerekasztal mellett intézni el. Vezetői világiak és protestáns papok. Minket unitáriusokat azért is érdekel e mozgalom, mert az angol unitárius papságnak nagy része pacifista és sokan e mozgalomban az unitárius eszmék megvalósítását látják.

„The Chechoslovak Church“. E cím alatt nemrég jelent meg egy kis könyv Hnik, Kovar és Spisar cseh teológiai tanárok tollából. A könyv célja megismertetni az angolokkal és amerikaiakkal a világ-

háboru után alakult „Csehszlovák Egyház“ történetét és hitelveit. Az angol és amerikai unitáriusok igen nagy rokonszenvvel viseltetnek a külsőségeiben, liturgiájában még orthodox, de hitelveiben nagyon szabadelvű egyház iránt. Ha megalakulásának indító oka összefüggésben is volt a cseh nemzet független állammá váló alakulásával s ha alapítói a vallás háttérében a nemzeti egység eszményét is akarták szolgálni, már-már azonban teljesen kilépett a szűkebb keretből s célját három nagy eszme megvalósításában látja: 1. Megtalálni a synthézist a vallás és tudomány között. 2. Kifejezésre juttatni a vallásos vágyakozást az embernek Istennel való összefüggésében. 3. Sokkal tökéletesebb megvalósítása az emberiség testvériségének. Az új egyháznak négy püspöke, 272 egyházközsége, 303 papja és 327 vallástanitója van. Ez által a „Csehszlovák Egyház“ hozzánk legközelebb fekvő nagy szabadelvű egyház.

Az Erdélyi Unitárius Egyház története Angliában. Kevesen tudják, hogy az oxfordi és manchesteri unitárius teológián a tanárok, ha nem is az egész egyháztörténetünket, de különösen Dávid Ferenc és János Zsigmond életét és korát előadják és az unitárius templomokban gyakran megemlékeznek az erdélyi unitárius nagyokról. Így pl. január 9-ikén, a nemzetközi unitárius vasárnapon Rev. Philipson wallascy-i lelkész a kereszténység hivatásáról beszélve többek között ezeket mondta: „Gyakran halljuk a megállapítást, hogy a Szabadelvű Kereszténységből hiányzik a lelkesedés, hogy hiedeg és számító. Ám mindenkinek tudnia kellene, hogy a Liberális Keresztény Mozgalom mögött a férfiak és nők bátorságának, lelkesedésének fényes öröksége húzódik meg. Így Erdélyben az Unitárius Egyháznak csaknem négyszázados megszakitás nélküli története van. Dávid Ferenc volt e legősibb egyháznak megalapítója, vezetője, hőse és martirja. Lelkesedésének hatása alatt a fejedelem és a nemesség nagyrésze unitáriussá lett. E tény igazi jelentősége abban áll, hogy egyetlen egy eset az emberiség történetében, amikor unitárius fejedelem volt a trónon s hatalmát nem a más hitűek elnyomására használta fel“. Az üldözésekről beszélve ezeket mondta: „Évek hosszú során át üldözések törtek és törnek ki ellenük és utjuk, életlehetőségük végtelenül nehéz, de kitartásuk mindig nagy és példaadó volt s ez tagadó jele a sokszor hangzott megállapításnak, hogy a Liberális Kereszténység nélkülözze a lelkesedést és az odaadást“. Beszéde végén egyik ott levő erdélyi unitárius hallgatóhoz fordulva, az Erdélyi Unitárius Egyház és annak vezetői iránt való szimpátiáját, jóakarátát és üdvözlését tolmácsolta. *Bodor András.*

Szerkesztésért felel: VÁRI ALBERT.

Nyilvános nyugtázás.

A Keresztény Magvetőre az utolsó nyugtázás óta a következő befizetések történtek:

Lőrinczy István tanár 200, Dr. Márkos György 50, Szent-Iványi Sándor 200, Tana Ferenc 200, Dr. Bernád Ágoston 100, Dr. Csutak Mihály 150, Dr. Kauntz Józsefné 200, Gyarmathy Árpád 200, Dr. Gyergyay Árpád 200, Dr. Ferencz József 100, Dr. Ferencz Áron 100, Kolozsvári Unitárius Egyházközség 200, Németh István 100, Austerlitz Vilmos 200, Orbók Gyula 62, Kiss Tihamér 185, Major Sándor 50, Péter Sándor 200, Unitárius Teol. Akadémia 400, Sepsiszentkirály 1000, Alsójáró 200, Fogaras 200, Tana Sámuel min. tanácsos 200, Konopi Kálmánné 200, Dr. Szent-Iványi Gábor 400, Torockó 200.

Tisztelettel kérem a hátralékok és az előfizetési díjak beküldését, hogy a folyóirat előállításában és szétküldésében akadály ne merüljön fel.

Cluj, 1938 február 1.

Hadházy Sándor.
pénztárnok.

